

Исмаил Р. ел Фаруки

ИСЛАМ

РЕЛИГИЈА, ПРАКСА, КУЛТУРА
И СВЕТСКИ ПОРЕДАК

ИСЛАМ

РЕЛИГИЈА, ПРАКСА, КУЛТУРА
И СВЕТСКИ ПОРЕДАК

Ислам: религија, пракса, култура и светски поредак (Serbian)

Исмаил Р. ел Фаруки

Copyright © Center for Advanced Studies and the International Institute of Islamic Thought (IIIT), First Edition 1443AH / 2022CE

ISBN: 978-86-80804-08-8 Paperback

Translated into Serbian from the English Title:

Islam: Religion, Practice, Culture & World Order

Ismā'il R. Al Fārūqī

Copyright © The International Institute of Islamic Thought (IIIT), First Edition 1433AH / 2012CE

ISBN: 978-1-56564-587-5 Paperback

978-1-56564-588-2 Hardback

IIIT

P.O. Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

IIIT London Office

P.O. Box 126

Richmond, Surrey

TW9 2UD, UK

www.iiituk.com

С ЕНГЛЕСКОГ ПРЕВЕЛА

УРЕДНИК

ЛЕКТОРИЦА

ДТП И ДИЗАЈН

ИЗДАВАЧ

А. Муловић

Иван Ејуб Костић

Споменка Трипковић

Сухејб Џемаиљи

Балкански центар за Блиски исток, Београд

www.balkanskicenttarzabliskiiistok.com

ШТАМПА

Службени гласник

Сва издавачка и ауторска права задржана! Ниједан део ове књиге не може бити изнова објављен, у било којем облику и на било који начин, укључујући фотокопирање, без претходног писменог одобрења издавача, осим у сврхе критичких чланака и стручних приказа у којима је дозвољено наводити краће одломке. Такође није дозвољено похрањивање у електронске базе података и објављивање дела на интернету од стране трећих лица.

СР - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

28

ФАРУКИ, Исмаил Р., 1921-1986

Ислам : религија, пракса, култура и светски поредак / Исмаил Р. ел Фаруки ; увод Имтијаз Јусуф ; [с енглеског превела А. Муловић]. - Београд : Балкански центар за Блиски исток, 2022 (Београд : Службени гласник). - 119 стр. ; 20 cm

Превод дела: Islam: Religion, practice, culture & world order / Ismā'il R. Al Fārūqī. - Тираж 500. - Увод: стр. 13-19. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-80804-08-8

а) Ислам

COBISS.SR-ID 65402121

Исмаил Р. ел Фаруки

ИСЛАМ

РЕЛИГИЈА, ПРАКСА, КУЛТУРА И СВЕТСКИ ПОРЕДАК

Увод
Имтијаз Јусуф

BALKANSKI CENTAR
ZA BLISKI ISTOK

Београд, 2022.

Објављивање ове књиге подржао је Међународни институт за исламску мисао (ИИТ) и Центар за напредне студије (CNS).

Садржај

Уводна реч	7
Кратка биографија Исмаила ел Фарукија (1921–1986)	11
Увод	13
Предговор	21

ПРВИ ДЕО

Поглавље 1: Ко је муслиман	23
Поглавље 2: Шта је муслиман	27
Поглавље 3: Зашто је муслиман – муслиман	32
Поглавље 4: Од када постоје муслимани	41

ДРУГИ ДЕО: ОБЕЛЕЖЈА МУСЛИМАНСКОГ ВЕРСКОГ ЖИВОТА

Поглавље 5: <i>Шехадет</i> (сведочење вере)	49
Поглавље 6: <i>Намаз</i> (клањање, молитва)	53
Поглавље 7: <i>Зекат</i> (подела богатства)	57
Поглавље 8: Пост	61
Поглавље 9: <i>Хаџ</i> (ходочашће)	66

ТРЕЋИ ДЕО: ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ДРУГИХ
МУСЛИМАНСКИХ ПРАЗНИКА

Поглавље 10: Веровесников рођендан	71
Поглавље 11: Хиџра	77
Поглавље 12: Исра и Мираџ	81

ЧЕТВРТИ ДЕО: МУСЛИМАНСКА ПОРОДИЦА

Поглавље 13: Жена	85
Поглавље 14: Брак	88
Поглавље 15: Проширена породица	91

ПЕТИ ДЕО: МУСЛИМАН КАО РАДНИК

Поглавље 16: Намесништво над природом	95
Поглавље 17: Богатство	99

ШЕСТИ ДЕО: ИСЛАМСКИ СВЕТСКИ ПОРЕДАК

Поглавље 18: Опште братство под владавином закона	103
--	-----

СЕДМИ ДЕО: ИСЛАМСКА КУЛТУРА И ИСТОРИЈА

Поглавље 20: Исламска култура	107
Поглавље 21: Исламска историја	112

Уводна реч

Право разумевање ислама као религије открива нам... да је ислам један каснији моменат оне исте свести која је изнедрила јудаизам и хришћанство; да је ислам, као култура, извор западне цивилизације садашњег миленијума у мери колико су и класична Грчка и Рим... да је исламски антиклерикализам прва „протестантска” револуција, да је његов рационализам прво „просветитељство”, да је његов прагматизам прва „технократија” и да га његово ратно и мирнодопско право чине првим „уједињеним нацијама”.

Тако пише професор Исмаил Раџа ел Фаруки, палестинско-амерички филозоф, визионар, ауторитет у области компаративних религија и један од најзначајнијих муслиманских мислилаца 20. века. У овој студији ел Фаруки широј светској заједници објашњава значења и поруку ислама. Кључни елементи ислама сумирани су и објашњени као целина, подељена на седам делова, коју чини 21 поглавље. Ова поглавља много су више од пуког описа муслимана и њихове правоверне праксе. Ел Фаруки је био велики мислилац, интелектуалац ангажован на многим пољима, посебно оним која се тичу ислама и религија. У овом делу јасно се види тај специфични ел Фарукијев научни потпис – његово јединствено резонување,

промишљање не само ислама као духовне вере и деловања већ и исламског *величанственог искуства*.

Наслеђе ел Фарукијеве мисли и дела живи и након што је он убијен 1986, и та заоставштина и даље обликује и дефинише дискурс о исламу, исламској реформи и његовим институцијама широм света. Ел Фаруки је такође поставио темеље нове интерпретације и анализе *тевхида* (јединства Бога) и његовог значаја за знање, живот и мишљење. Његов строго интелектуални приступ и моћна логика подигли су стандарде исламске науке на нове и више нивое. Ел Фаруки је играо централну идејну улогу у осмишљавању модела савремених исламских универзитета и дао големи интелектуални допринос развоју наставних планова и програма и изради истраживачких програма исламских универзитета у неколико земаља. Ел Фаруки је отворио нове путеве стварању исламских универзитетских студијских програма на Западу. Био је и остао генијални интелектуалац, чије изванредно реформско наслеђе и академски ангажман и дан-данас имају утицаја.

Овај рад је оживљени рукопис који је ел Фаруки написао средином 1970-их, у којем објашњава и истражује многе кључне аспекте исламске вере. Осим исправки неколико мањих штампарских грешака, дело није накнадно ревидирано ни уређивано, већ је верно оригиналном рукопису. Задржани су и оригинални наслови поглавља. Нема сумње да постоји потреба да се о исламу „зна” као никада пре, а ова књига – прispела у прави час, као и онда када је написана – покушава да подстакне његово обухватно разумевање. Као што и ел Фаруки чини у свом Предговору, позивамо читаоце, у „пријатељском” духу, да уђу у свет ислама и упознају се с његовим саставним деловима и с начином на који га муслимани свакодневно живе.

Тамо где су наведени датуми у складу с исламским календаром (по хиџри), означени су са год. по х. Иначе, датуме пишемо по грегоријанском календару и означавамо их са н. е. где је то потребно. Арапске речи, осим оних које су ушле у свакодневну употребу, писане су *курзивом*.

Међународни институт за исламску мисао (ИИТ) основан је 1981. године. Делује као главни центар за стварање услова за академски ангажман утемељен у исламским схватањима, вредностима и принципима. Програми Института за истраживање, семинари и конференције током последњих тридесет година резултирали су објављивањем више од 400 наслова, на енглеском, арапском и другим најзначајнијим светским језицима.

Канцеларија Међународног института за исламску
мисао у Лондону,
септембар 2012.

Кратка биографија Исмаила ел Фарукија (1921–1986)

Професор Исмаил ел Фаруки рођен је у Јафи, Палестина. Био је велики савремени исламски мислилац, а његово образовање обухвата читав спектар исламских студија које покрива подручја као што су религијске студије, исламска мисао, приступи знању, историја, култура, образовање, међуверски дијалог, естетика, етика, политика, економија, наука и родна питања. Није претерано рећи да је био изузетан, енциклопедијски ум и да је био ретка личност међу савременим муслиманским интелектуалцима.

Ел Фаруки је прво емигрирао у Бејрут, Либан, где је студирао на Америчком универзитету у Бејруту, а следеће године уписао се на Факултет уметности и наука Универзитета *Индијана*, где је 1949. године стекао магистарску диплому. Потом је примљен на Одсек за филозофију Универзитета *Харвард*, где је марта 1951. добио другу магистарску диплому. Међутим, ел Фаруки одлучује да се врати на Универзитет у Индијани, где је предао своју докторску тезу на Одсеку за филозофију и стекао докторску титулу септембра 1952.

године. Наслов тезе гласио је „Оправдање Бога: метафизика и епистемологија вредности”.

Ел Фаруки је потом студирао исламске науке у Каиру и другим центрима муслиманског образовања, те хришћанске науке на Теолошком факултету Универзитета *Мекгил*. Предавао је на Институту за исламске студије Универзитета *Мекгил*, на Централном институту за исламска истраживања у Карачију, на Институту за високе арапске студије Лиге арапских држава Универзитета у Каиру, на *ал Азхару* у Каиру и на Универзитету *Сиракуза* у Сједињеним Америчким Државама (САД), где је између 1964. и 1968. радио као ванредни професор религијских студија и развио програм исламских студија.

У јесен 1968. ел Фаруки је постао професор исламских студија и историје религија на Одсеку за религију Универзитета *Темпл* и на том месту остао до своје трагичне смрти 1986. године.

Увод

Не сматрај мртвима оне што су погинули на Божијем путу. Не, они су живи! Са својим су Господаром и у обиљу. (*Куран*, 3: 169)
Они који у Бога и Његовог Веровесника вјерују – то су они који се истине држе и који је свједоче пред Богом: они ће добити код Господара своју награду и своје свјетло! А они који су склони порицати истину и лагати о Нашој поруци – они ће у буктињу пламтећу! (*Куран*, 57: 19)

Професор Исмаил Раџи ел Фаруки био је пионир исламистике или исламских студија модерног времена. Од 1960-их, ел Фаруки, професор Фазлур Рахман с Универзитета у Чикагу и професор Сеид Хосеин Наср с Универзитета *Џорџ Вашингтон* били су најистакнутији научници исламистике у Северној Америци, у време када се она појавила као студијска и истраживачка дисциплина на универзитетима. Сва тројица су дали свој посебан допринос – Фазлур Рахман исламској мисли, Сеид Хосеин Наср исламском мистицизму, а Исмаил ел Фаруки студијама ислама унутар академских студија религије и исламизације знања.

Ел Фаруки је написао неколико књига и поглавља о исламу, нпр. поглавље о исламу у: Винг Т. Чан (ур.), *Антологија великих азијских религија* (*Great Asian Religions: An Anthology*,

Macmillan, 1969) и у својој књизи *Историјски атлас религија света* (*Historical Atlas of the Religions of the World*, Macmillan, 1975), коју је приредио с Дејвидом Е. Софером. Написао је и подужи увод у ислам у књизи под насловом *Ислам* (Argus Communications, 1979, чије је актуелно издање објавио Amana Publications) и у: Исмаил ел Фаруки, *Културни атлас ислама* (*The Cultural Atlas of Islam*, Macmillan, 1986), који је објављен постхумно. Рукопис књиге *Увод у ислам* нашао сам као завршено дело међу радовима Исмаила ел Фарукија у Међународном институту за исламску мисао (МИИМ), Херндон, Вирџинија, Сједињене Америчке Државе (САД), 2010.

Школске 2009/2010. године именован сам за гостујућег ванредног професора на Катедри за ислам у Југоисточној Азији при Центру за муслиманско-хришћанско разумевање ел Валид бин Талал на Универзитету Џорџтаун у Вашингтону у САД. Ово именовање дошло је као од Бога дата прилика да испуним свој сан и допринесем да се за будуће генерације сачува ел Фарукијево интелектуално наслеђе. Било ми је драго што сам добио приступ ел Фарукијевим радовима у МИИМ. Захвалан сам др Џамалу Барзинџију, др Хишаму ел Талибу, др Икбалу Унусу и др Абу Бакеру ел Шингетију што су ми то омогућили и што су имали поверења у моје жеље да дам допринос ел Фарукијевом живом наслеђу. Ишчитао сам све ел Фарукијеве радове из академског периода између 1961. и 1986, што ми је дало јединствен увид у личност, ум и дело једног од највећих исламских интелектуалаца. Његови радови су врело информација и обухватају ел Фарукијева објављена и необјављена дела и активности, који покривају различите теме и подручја знања, мишљења и истраживања у животу једног муслиманског интелектуалца. Био би ми потребан читав један живот да истражим све ел Фарукијеве радове. Зато сам одлучио да се посветим само његовим

објављеним и необјављеним радовима из подручја исламских и религијских студија, што је подручје мог академског истраживачког интересовања. Ако Бог да, надам се да ћу тај посао завршити за свог живота.

Моје дружење с Исмаилом ел Фарукијем започело је 1984. године када ми је понудио стипендију за докторске студије на Одсеку за религију Универзитета *Темпл*. Имао сам срећу да код ел Фарукија слушам предмете Древни блискоисточни верски текстови, *Куран*, Ислам и уметност, Увод у муслиманску и хришћанску теологију кроз дела Абула Але Мевдудија и Карла Барта те Историја религија. Из опсежног знања које смо добили од ел Фарукија и због његовог настојања да тежимо највишим стандардима академског истраживања, коришћењем строге методологије, ми – његови студенти – морали смо да задовољимо његова висока очекивања и да тежимо највишим научним стандардима. За нас је он био ходајућа енциклопедија, човек пун интелектуалне енергије, академског ентузијазма и велики мислилац с дубоким познавањем ислама и светских религија – један ретки спој интелекта и достигнућа код савременог муслиманског научника.

Ел Фаруки је овај рукопис вероватно завршио 1975. Како сам дошао до те године? У оригиналном рукопису ел Фаруки у поглављу 9, насловљеном „Хаџ“, каже да су муслимани до 1975. обавили хаџ 1395 пута. Тако сам закључио да је рукопис написан 1975. године.

Без обзира на то што је ово рукопис стар тридесет и шест година, његов садржај је актуелан као и онда када је написан. Нисам променио ни његову главну тему, ни његов садржај, осим што сам направио неколико исправки на основу напомена које је ел Фаруки написао на маргинама, а које није уврстио у главни текст. Статистичке информације које рукопис садржи усагласио сам са данашњим подацима.

Ово је увод у ислам из пера муслимана. Ел Фаруки је писао водећи се сопственим методолошким приступом студијама ислама и религије. Ел Фарукијев приступ овим студијама и представљање ислама заснивају се на три методе, а то су историја религије и феноменолошки приступ исламу, спојен с његовим властитим схватањем међурелигијског дијалога с исламског гледишта.

Користећи се историјско-религијским приступом с муслиманског становишта, заснованим на студијама и на познавању важних историјских истраживања античке историје и текстова Блиског истока, ел Фаруки предлаже један ненационалистички поглед на *урубу* – арабизам као једну монотеистичку замисао *дина*. Она се јавља у форми арапског религијског хуманизма израженог у јудаистичкој, хришћанској и исламској форми монотеизма, тј. религије у арапском уму.

Уруба је интегрални део арапске свести, то јест поглед на свет формиран на основу монотеистичког схватања религије. Појава монотеизма кроз поетске рефлексije и религијско промишљање арапских *ханифа* – монотеиста и веровесника – преобразила је Арапе из племенске културе у светску религијску заједницу. Монотеизам је ујединио Арапе.

Ел Фаруки каже да су сви Арапи монотеисти: „Сви који су настањивали Блиски исток, било трајно било привремено, били су Арапи. Сви су они допринели наслеђу које Арапи поносно називају својим.”¹ Према ел Фарукијевом мишљењу, Арапи су били носиоци божанске поруке монотеизма у историји религија.

Користећи један иновативни и модерни академски приступ студијама ислама и његове цивилизације, ел Фаруки појам *дина* идентификује с теологијом *тевхида* – јединства Бога, како историјски, тако и идејно. То се може видети

1 Isma'il al-Faruqi, *'Urubah and Religion* (Amsterdam: Djambatan, 1962), стр. 9.

у ел Фарукијевим раним радовима као што је *Арабизам и религија* (*'Urubah and Religion*), где тврди да је, по неарапском националистичком схватању, срж муслиманске религијске свести, вере и вредности у *уруб*. А то признају и Арапи и неарапи који су припадници монотеистичких религија јудаизма, хришћанства и ислама. Овај приступ исламској религији и цивилизацији јесте ел Фарукијев академски приступ исламу који почива на чврстим темељима и који прожима целу ову књигу. Ово „елфарукијевско” ненационалистичко разумевање ислама не би требало да узнемирава неарапске муслимане, који су у свом географском окружењу, кроз свој историјски сусрет, у своје културно наслеђе кроз религијску креативност упили арапско схватање дина засновано на *тевхиду* и тако допринели процвату ислама као светске универзалне цивилизације. Заправо, у исламу се, као универзалној религији, тврди да *тевхид* – веровање у Једног, Универзалног Бога – није искључиво властито једне географске заједнице као што су Арапи. Оно не припада Арапима у националистичком или расистичком смислу. Бог је Арапима као делу човечанства оставио у наслеђе појам *тевхида* још од предисторијског доба, а они су га поделили са човечанством с појавом ислама. Пре муслимана, и јудаизам и хришћанство садржавали су појам монотеизма, али су га Јевреји задржали искључиво за себе, претварајући га у националистичку идеологију. Хришћани су се пак поделили око разумевања монотеизма, што се може видети у христолошким расправама које су водили преникејски и посленикејски црквени оци², као и у арапском и у западном хришћанству.³

2 Alexander Roberts et al., *The Ante-Nicene Fathers*, 10 vol. (Hendrickson Publishers, 1994); Alexander Roberts et al., *Nicene and Post-Nicene Fathers*, 14 vol. (Hendrickson Publishers, 1994). W. H. C. Frend, *Rise of Christianity* (Fortress Press, 1986).

3 Al-Faruqi, *'Urubah and Religion*, стр. 101.

Усвојивши тај феноменолошки приступ исламу, ел Фаруки излаже знање о исламу онако како се оно намеће свести, не провлачећи га кроз муслиманске културне предрасуде и стереотипе. У том смислу, ел Фаруки је био најистакнутији муслимански феноменолог религије у модерно доба и следио је ранију муслиманску традицију феноменологије религије каква се може наћи у делима ел Бирунија (973–1048) и ибн Хазма (994–1064), чијим делима се дивио.

Ел Фаруки је био зачетник и активни учесник дијалога ислама с другим религијама на Западу. Као грађанин, становник Запада, ел Фаруки је био активан у покрету међурелигијског дијалога који је започет 1960-их на Западу, након чега су уследиле иницијативе Светског већа цркава и Други ватикански сабор. Може се осетити да и ова књига има тај дијалогски аспект ел Фарукијевог интелектуалног ангажмана, будући да он у њој представља значење и поруку ислама широј светској заједници. У том свом подухвату, он муслиманску епистемологију прилагођава новим временима.

Ел Фаруки је поставио темеље једне нове интерпретације и анализе суштине исламског религијског принципа *тевхида* и његовог значаја за различите димензије људског живота, мишљења и праксе. Заправо, његов многоструки академски допринос подигао је исламске науке на виши интелектуални ниво и тај значај и данас опстаје.

Ел Фаруки је оставио у наслеђе школу мишљења познату као школа исламизације знања, која постоји на нивоу универзитетског образовања на неколико универзитета широм света. Његову школу мишљења, научни приступ и праксу такође примењују стотине његових студената, који је преносе и истражују широм света.

Као бивши ел Фарукијев студент, чији лични и академски живот он и данас надахњује, свој ангажман на уређивању и ажурирању ове књиге посветио сам свом учитељу и

ментору. Заправо, док сам радио на рукопису, осећао сам ел Фарукијево присуство.

Нека Алах благослови професора ел Фарукија и његову жену др Лоис Ламију ел Фаруки (1926–1986), чији су животи и трагичне смрти оставили траг у нашем памћењу, свакодневном животу, мисли и пракси. Заувек ћу остати њихов ученик.

Имтијаз Јусуф,
професор исламских и религијских студија
Факултет за филозофију и религију
Универзитета Асумпцион Бангкок, Тајланд

Предговор

Када се појавио у 7. веку, ислам се ширио светом, на три континента, невероватном брзином. Својом политичком снагом засенио је и срушио два велика светска царства, Персијско и Византијско. Уверљива логика његових теолошких тврдњи, племенита религиозност и морал, прагматично и учинковито право, привлачна универзалност муслиманског братства, те дирљива приврженост и слободоумност његових следбеника – све је то разоружало милионе и уверило их да му се прикљоне. Хиљаду година је у свету био без премца по својој моћи, богатству, утицају, високој цивилизацији и култури. Хиљаду година је био једини изазов Европи и врло близу освајања тог континента. Европа је против ислама десетак пута предузимала крсташке походе, али ниједан јој није донео ништа. Једино је био успешан поход у који је пошла хришћанска Шпанија, окончавши седмовековну исламску власт на Иберијском полуострву. Тек ће у модерно доба, то јест у последња два века, Европа успети да освоји муслимански свет и подвргне га својој колонијалној власти и фрагментацији. Но, чак и тад, ислам је наставио да се шири у Азији и Африци, и то бржим темпом него хришћанство, без обзира на подршку коју су хришћански мисионари имали од колонијалних власти.

Током дуге историје супротстављености и сукоба настале су небројене неистине и измишљотине, створене да ислам и његове следбенике представе у накарадном светлу. Заједно с погрешним разумевањем религије и културе, које се разликују, антагонистичке тврдње укорениле су се као предрасуде и тешко их је превазићи. Зато онај ко данас изучава ислам мора веома да пази да буде отвореног ума и да буде спреман да уложи значајан труд да саосећа ако жели да га исправно разуме.

Награда за такав напор величанствена је. Исправно разумевање ислама, религије, откриће студенту да је ислам каснији моменат оне исте свести која је изнедрила јудаизам и хришћанство; да је исламска култура инспирација западној цивилизацији садашњег миленијума колико су то и класична Грчка и Рим. Откриће да је исламски антиклерикализам био прва „протестантска” револуција, да је његов рационализам прво „просветитељство”, да је његов прагматизам прва „технократија” и да га његово ратно и мирнодопско право чине првим „уједињеним нацијама”.

Кад се то једном схвати, биће лако да се према једној шестини човечанства односи с разумевањем и партнерски. На то вас и у овој књизи позивамо.⁴

Универзитет *Темпл*,
Исмаил Раџи ел Фаруки,
Филаделфија, Пенсилванија,
1975.

4 Поглавље 19 ове књиге изостављено је у преводу јер није актуелно за наше читаоце. (*Уредник*)

ПРВИ ДЕО

ПОГЛАВЉЕ 1

Ко је муслиман

Од 6,9 милијарди светског становништва 1,3 милијарде су муслимани. Обе ове бројке су апроксимативне пошто не постоје прецизни статистички подаци. Међутим, оне се могу прихватити будући да је прва заснована на проценама Уједињених нација, а друга на збиру броја муслиманског становништва сваке земље појединачно. Дакле, сваки шести мушкарац, жена и дете на свету јесу муслимани.

Муслимани чине већину од 57 чланица Организације исламске конференције. Они бројчано чине значајне мањине и у многим другим земљама: Индији (сто шездесет један милион), Кини (двадесет два милиона), Русији (шеснаест милиона), као и незнатну мањину у практично свакој земљи света.

Рачуна се да у Северној Америци има око осам милиона муслимана, од којих већина живи у великим градовима. Њујорк, Чикаго, Детроит, Торонто, Монтреал, Лос Анђелес, Филадельфија, Вашингтон и Бостон дом су хиљада муслимана. Многи амерички градови имају више џамија или

богомолња где муслимани клањају. Највећа и најлепша јесте она у Вашингтону која се налази у Авенији Масачусетс. Изграђена је 1957. под покровитељством неколико муслиманских држава. Око 6000 верника сваке недеље у њој клања џума-намаз (подневну молитву петком).

Муслимани припадају практично свим етничким групама у свету. Арапи, као етничка група, на челу су пописа са триста шеснаест милиона, следе Јаванци (двеста тридесет девет милиона), Бенгалци (сто четрдесет седам милиона) и туркменски народи у Средњој и Малој Азији (шездесет један милион). Иако у Америци црнци чине етничку групу, то није тако у свету, где су подељени на многобројне „етничке” групе. Без обзира на то, на свету живи двеста четрдесет један милион муслимана афричког порекла.

Мапа муслиманског света изгледа попут правоугаоника који иде преко велике копнене афричко-азијске масе. Протеже се од Дакара, најзападније тачке Африке, све до Синђијанга на северозападу Кине. Стиче се утисак да овај „правоугаоник” има три дуга и широка прста: први се протеже преко источне обале Африке, други преко великих речних низија северне Индије и пружа се до Бенгалског залива, а трећи иде преко целог Источноиндијског архипелага и обухвата делове Филипина и Нове Гвинеје. По површини, муслимански свет обухвата две земље које су међу највећима у свету: Казахстан и Судан. По становништву, он обухвата четири земље које су међу најмногољуднијим земљама света, а то су: Индонезија, Пакистан, Бангладеш и Нигерија, које укупно имају преко шестсто милиона становника.

Муслимани говоре многе језике. Оних којима је арапски матерњи има преко триста шеснаест милиона. Јаванска група је следећа по величини и броји око двеста тридесет девет милиона, бенгалска сто четрдесет седам милиона,

туркијска седамдесет милиона, персијска шездесет девет милиона, а оних који говоре језик хауса има тридесет пет милиона. Пошто је арапски језик – језик богоштовља, он је *лингва франка* многима којима арапски није матерњи. Многи муслимани су, на различитом нивоу, савладали тај језик пошто је то први језик исламске религијске мисли и културе. Неко ко говори и пише само арапски језик може се осећати као код куће у било којој муслиманској заједници широм овог светског појаса од Дакара до острва Минданао.

Код муслимана свих простора уочава се једно упечатљиво обележје, а то је арапска калиграфија и украшавање арабескама, који су приметни где год се муслимани окупљају, посебно у богомољама. Свеprisутне су и различите архитектонске одлике тих грађевина, како изнутра, у калиграфским приказима куранских ајета, тако и изван, у минаретима, одакле пет пута дневно мујезин учи езан, позив на молитву на арапском језику. Овај позив на молитву, као и учење *Курана*, аудитивне су карактеристике, универзалне за муслимански свет. Наравно, постоје и друга обележја која повезују муслимански свет, али она нису толико очигледна. Њих више откривају истраживачи, а мање обични туристи.

Осим наведених обележја, по којима се брзо могу препознати, муслимане карактерише и велика разноликост. Они су подељени на мноштво разних културних група, а свака има свој начин живота и одевања и своје обичаје.

У прошлости су се у муслиманском свету дешавала велика кретања народа. Братство, расна толеранција и непостојање доминације једне расе, што је уобичајено код муслимана, омогућили су да се сви крећу с једног на други крај исламског света, не отуђујући се. Директна последица оваквих кретања јесте да је муслиманска урбана популација постала вишејезична. Нема већег ужитка оку посматрача него

сести у кафић на плочнику негде у Рабату, Триполију, Каиру, Дамаску, Џеди, Багдаду, Техерану, Лахору, Делхију или Џакарти. Крај њега пролазе аутомобили и камиле, покривене жене и жене у саријима или мини-сукњама, џинсу или саронгу, плави и плавооки северњаци, као и тамнопути људи, западноафрички Хамити, Кинези, Монголи или Малајци ситне грађе, мушкарци с раздељком или с фесом или турбаном, мушкарци у оделима из Севил Роу (*Savile Row*) или у широким галабијама. Сви су они муслимани.

Иста разноликост постаје карактеристика муслимана и у Северној Америци. Половина муслимана на овом континенту су црнци, друга половина белци, а међу њима су имигранти (и потомци имиграната) из целог муслиманског света. Иста етничка и културна разноликост може се видети на сваком скупу Исламског друштва Северне Америке (ИСНА), водеће муслиманске организације на северноамеричком континенту.

ПОГЛАВЉЕ 2

Шта је муслиман

Сваки исламски суд обавезан је да призна као муслимана са свим привилегијама и правима која му као муслиману припадају, и свим дужностима и обавезама по исламском праву, сваког одраслог мушкараца и одраслу жену који свесно и свечано изјаве „да нема бога осим Бога и да је Мухамед божији веровесник”. Ова једноставна дефиниција „исламства” јесте све што исламски суд захтева да би утврдио припадност муслиманској заједници. Када неко једном прође ову проверу и одговорно посведочи двоструку чињеницу да је само један Бог и да је Мухамед, с. а. в. с.⁵, Његов веровесник, од њега се више не може законски тражити да доказује своју веру и, у складу с тим, своја права и дужности по исламском закону.

Разлог што је „исламство” тако једноставно дефинисати, тако једноставно постићи и тако једноставно утврдити налази се у томе што ислам није ни етноцентрична, ни сакраментална религија. Неко се не мора родити као муслиман; његови родитељи, старатељи, његова породица или

5 *Сала Алаху алејхи ва селем*: Нека је мир и благослов божији на њега. Каже се кад год се спомене име веровесника Мухамеда.

народ – не морају бити муслимани. Сваки човек на овоме свету може постати муслиман ако тако изабере, али то мора бити само његова лична одлука. Приликом увођења у ислам није потребно примити никакву причест, у том чину не мора учествовати никакав свештеник, нити то мора признати нека организована институција. Дакле, што се тиче „исламства“, сви су људи апсолутно једнаки, у кућу ислама могу ући сви и свако ко задовољи овај најједноставнији захтев. У вези с питањем да ли је неко муслиман или немуслиман нема средине, нема двојбе, нема компликација.

Колико год, у очима ислама, величанствена била било чија одлука да прими ову веру, његов улазак у њу не гарантује никоме спас и оправдање пред Богом. Пошто ислам нема свету тајну, ако му се живот заврши баш у тренутку кад је примио ислам, новоупућени верник не може учинити ништа да буде сигуран у спас. Августинов ужасни случај двају новорођенчади, једног које ће ићи у Рај зато што је примило крштење, а другог осуђеног на вечну ватру зато што није, није проблем у исламу. У исламу је спас и оправдање пред Богом функција човекових дела, а не некаква света тајна коју би неко могао да прими. Је ли оправдање, с друге стране, функција човекове личне вере? Ислам одговара да није. Вера је претпоставка човековог уласка у заједницу ислама. Међутим, вера може бити пука статистичка карактеристика, обележје друштвене самоидентификације. Она може, али и не мора, уродити делима врлине, праведним делима. Само та дела, дакле, чине оправдање, спас.

На лествици врлина и праведности човек може заузети различите положаје. Та је лествица сама по себи бесконачна; нема тачке на којој муслиман може добити тапију на место у Рају и ставити је у џеп. Свако улаже труд, а неки се труде више од других. Божији суд о вери било ког човека не стиче се нечим што појединац може учинити, било за свој

спас или против њега. Бог може одбацити и највећа дела због мањка вере и озбиљности оног ко их чини, а може опростити и највећем грешнику. Бог не доноси позитиван суд о некоме по томе што је примио било коју свету тајну. Муслиман је, стога, човек који, примивши ислам свечаним сведочењем, остатак живота настоји да испуни праведним и добрим делима. Тај једноставни тест „исламства” који поставља исламски закон, осмишљен да омогући најлакши могући религијски улазак у ислам, у равнотежи је са суштинском тежњом спасу, која је по својој природи бесконачна и која се никад потпуно не задовољи. Религијско оправдање је, стога, вечна нада муслимана, а не властито задовољство, ни за један тренутак. Муслиман је, дакле, човек који, како његово свечано сведочење указује, верује да је Бог само један и да је Мухамед Његов веровесник. То што је само Бог – бог, човека чини истовремено и најпонижнијим и најпоноснијим створењем. Он је понизан и спушта своје поносно чело на тло пред Богом, на сециди. Бог је за њега Једини Створитељ, Онај Који снабдева, Владар, Онај Који прашта и Који суди, Први Узрок и Последњи Циљ свега, Коначна Збиља. Бог се обожава, хвали и велича, Њему човек захваљује, диви му се и клања, Он је Једини Господар Коме посвећује читав свој живот и предано Му служи. Муслиман је најпоноснији од људи управо због те оданости Богу. Осим Бога, нико и ништа не може бити вредно човекове оданости, ничему се и никоме не може тако служити. Муслиман се не може покорити ниједном владару, још мање тиранину, зато што сва његова покорност припада Једином Господару. Неки се муслимани покоравају владарима и тиранима и то чине по цену властитог одређења као муслимана. У потчињавању Богу, муслиман се сврстава у цело човечанство, које сматра једнако обавезним да уважава Створитеља свега. Он осећа јаку братску повезаност са сваким човеком који

се тако потчињава Богу, Узвишеном над свиме; у односу према Створитељу не постоји становиште нити категорија, веза нити дефиниција моћнија и ваљанија од створености. Овде су сва људска бића апсолутно идентична.

Такође, признајући само Бога за Господара муслиман је нека врста револуционара, борца за ослобађање човека од људских господара, посвуда. Ништа муслиману није мрскије од *ширка* или стављања некога/нечега у исти ниво с Богом. Када човек поставља новац, секс, моћ или задовољство као свог бога поред Бога, то је заиста лоше. А када се неки цар или тиранин уздигне и захтева апсолутну лојалност од грађана – лојалност која припада искључиво Богу – онда је побуна против тог владара и његово свргавање примарни циљ једног муслимана.

Муслиман верује да Бог човека и свет није створио тек тако, а засигурно не узалуд, већ са сврхом. Ту сврху човек испуњава својим етичким позивом; то је оно што човек може постићи добрим делима. Свети текст ислама поучава да је човеков живот *на свету* као слободно такмичење међу људима у чињењу бољих, племенитијих, честитијих дела. С обзиром на то, он човека назива „халифом” или намесником божијим, то јест оним који делује и испуњава у име Бога. Свет који је Бог створио одговара овом моралном позиву човека, такав је да човек у њему делује, такав је да је у њему заиста могуће остварити добро, истину и лепоту.

Ова сврха даје смисао животу муслимана. А нема веће сврхе него служити да се оствари божија воља на свету, да се оствари оно што је добро и вредно у простору и времену. То је извор човековог достојанства и самопоштовања. Заправо, то му даје један космички положај да себе види, заједно са свим другим људима, као мост преко којег морално добро мора прећи да би се остварило у свету. Морално добро мора се остваривати слободно, то јест под условом да

сваки човек има исте могућности да оствари морални императив, као и да га прекрши. То је, од свих створења на свету, дато само људским бићима.

Бити *халифа*, или намесник божији на Земљи, није мало бреме. Прво, то је задатак који се поставља широм света. Све што је створено може се побољшати. То значи да тај задатак подразумева да се сваки кутак Земље претвори у оно што би требало да буде, а то је рај. Исто тако, то значи да на муслимане пада задатак образовања и преобразбе човечанства, а не само њих самих, њихове деце, рођака или земљака, те да за сваког човека створи могућност остваривања личног потенцијала. Сви проблеми човечанства стога су и проблеми муслимана. Да те проблеме прихвати, да тражи морална решења за њих и да та решења оствари у историји, обавеза је и судбина муслимана – али и његов понос. Ислам тражи од човека да се директно суочи с овим проблемима и уверава га да ће му Бог признати заслуге, дакле дати му награду и срећу, сразмерно његовој посвећености задатку, његовом труду на том послу, његовом успеху у остваривању божанске сврхе стварања – а то је универзално и највише добро свих људи, свих народа, свега створеног. Сваки муслиман треба да живи служећи Богу, а то значи у образовању и дисциплиновању самог себе, у откривању закона природе тако да човек може уживати у њеним плодовима и, напokon, треба да живи и омогући сваком човеку и свим створењима да живе по божанском обрасцу, обрасцу који је божија воља. Муслиман је онај који посредује у сваком природном процесу служећи човековим потребама и доносећи му радост; који се меша у животе других омогућујући им да испуне своје потенцијале, да потпуно остваре своју племениту сврху божијих намесника. Очигледно, живети у исламу опасно је. Али, то значи и живети с највишим очекивањима, највећим наградама и најдубљом радошћу за које је човек способан.

ПОГЛАВЉЕ 3

Зашто је муслиман – муслиман

Да је Бог једини Створитељ и Господар света, да је Он Први Узрок и Коначни Циљ, да је човек Његов слуга, да је људска улога обликовање света и човека у оно што свет и човек треба да буду, те да је тај посао могућ и да од његовог завршетка зависи човекова срећа и спокој – све је то исламско схватање стварности. Овакво схватање није без основа и оправдања, али није ни без проблема.

Прва упечатљива карактеристика ислама јесте да је његово гледиште у целости позитивно. Чини се да можемо и да треба да се придржавамо прописаног чињења добра и моралних императива. Али, није ли човек по својој природи склон да чини супротно, да чини зло? Није ли његова природа да да греши, да пркоси Богу и не поштује моралне заповести? Није ли он „пало“ створење коме је потребно искупљење и спас, а не створење од којег се очекује да чини добро?

То да је човек по природи склон да греши, да пркоси Богу и да Му није послушан – засигурно је тачно, одговара ислам. Али, једнако је тачно да је човекова природа и то да је послушан Богу, да чини добро и понаша се морално.

Обоје је једнако могуће, а човек тежи и једном колико и другом. Чињеница да може учинити зло и док чини добро, и учинити добро док чини зло, додаје нову димензију његовој вредности или његовој недостојности. Да је принуђен да следи један правац, то јест да нема слободе, његова дела не би била ни морална ни неморална, иако она могу и не морају имати неку материјалну вредност. Ниједан човек није безнадно везан уз овај или онај правац деловања; да јесте, нико разуман не би га сматрао морално одговорним.

Човек, дакле, није „пало” створење ништа више него што је „спасено”. Зато што није „пао”, човек нема потребу за спаситељем; а зато што није „спасен”, мора чинити добра дела и чинити их морално, јер ће једино тако стећи жељено „спасење”. Заиста, „спасење” је неадекватан термин зато што би човек морао бити у неприлици, без наде да ће се из ње извући, да би му било потребно „спасење”. А то је управо оно што човеку не треба. Човек није етички немоћан; није ни беспомоћна лутка која није способна ни за добро, ни за лоше. Он може обоје. „Спасти” се својим делима и радом – његов је понос и слава. Пропустити прилике за то – жалосни је немар; свесно занемарити позив и чинити зло значи заслужити казну и проклетство.

Ислам поучава да се човек рађа невин и да такав остаје док од самог себе, својим делима, не створи кривца. У исламу се не верује у „изворни грех”; његови свети текстови тумаче Адемову непослушност као његов лични грех; недело за које је кажњен и које је Бог опростио.

Уместо да деморалише човека прогласивши да је неминовно рођен с грехом, ислам га уверава да га је Бог, Који не чини ништа узалуд, створио за посао намесника. Дао му је очи и уши, чуло додира, укуса и мириса, разборито срце и ум, имажинацију и памћење, све у сврху откривања и разумевања божанског обрасца у створеном свету. Бог је створио човека

онако како је Он хтео, са прстима који дохватају, стопалима која хитају, мишићима који се опружају и скупљају, костима које су ослонац телу, све да може изградити, узети и производити шта му је потребно. Сместио га је на Земљу која му одговара, где може урадити нешто. Напокон, дао му је да господари створеним светом, јер све што је створио, створио је да буде подређено човеку. Чак и Сунце, Месец и милиони далеких звезда створени су баш за човеково добро. Уместо да је проклет пре него што је крочио на Земљу, човек је, поучава ислам, благословен свим овим „савршенствима”, животом и влашћу над стварима, па се тим више од њега очекује да у свом животу испуни божанску вољу.

Ислам, дакле, негира да Бог мора откупити човека путем причести и жртвовања. Такав став, сматра се у исламу, чини насиље и према Богу и према човеку, јер компромитује и трансцендентност Бога и морални статус човека. У исламу се Исус/Иса сматра божијим веровесником, који је послат да поучава истој поруци којој су поучавали и други веровесници и да врати на прави пут Јевреје који су одлутали од истог учења које су им пренели ранији веровесници. У исламу се сматра да су хришћани, а не Исус, одговорни за оно што се поучава у његово име, али их теши и да су, у суштини, у праву, посебно када позивају људе да верују у Бога и да Му служе чинећи добра дела. Осим тога, ислам објашњава њихове „грешке” уверењем да је веродостојни текст објаве изгубљен. Профитирајући из њиховог искуства, ислам је очувао апсолутну целовитост и веродостојност свог текста објаве и објашњава да је тај текст Сâмī Бог спустио људима, те да је само Он његов чувар и заштитник.

Ако су сви веровесници преносили једну те исту поруку, одакле долазе све те религије у историји? Ислам одговара да нема разлике у поруци пошто је њен извор један, а то је Бог, и пошто су по својој створености, то јест у односу према Богу,

сви људи једнаки. Објава преко веровесника поверенички је фонд истине за све људе, јер је Бог Своју вољу обзнанио свим људима, на њиховом властитом језику. Разлике у простору и времену, акултурација под страним утицајима и човекови хирови и страсти учинили су остало. Резултат су историјске религије, од којих ниједна није сачувала оригинални текст своје објаве. У својој древној чистоти, објаве су истоветне и садрже исте принципе религије и етике. Ако се и разликују, разликују се у конкретним одредбама које прописују као имплементацију ових суштинских принципа. Оне су биле једно по своме „шта“, а многе по своме „како“. „Шта“ је њихова срж и суштина и она је универзална и вечна; „како“ је случајност и везано је за историјске околности, за специфичности неког посебног народа коме је објава послата.

Паралелно с вечним „шта“ иде урођена способност сваког људског бића да призна Бога и схвати Његову вољу као добро и морално. То се не односи само на то што је човек обдарен чулима и разумом, о чему смо раније говорили. Поред свега овога, постоји и шесто чуло, заједничко свим људима, један изворни *sensus communis*, који им омогућава да спознају Бога. Свест о постојању светог људима је урођена. Нема човека без религије и нема религије без светог. То што људи виде свето у другачијим облицима резултат је васпитања, културног и религијског наслеђа. У својој чистој форми, *sensus numinis* у сваком човеку чини га свесним Бога, Светог Једног и Његове воље као моралног императива. Стога постоји више разлога због којих човек може бити одговоран пред Богом.

И обрнуто, човек треба да поштује све друге људе и да их третира као себи једнаке. Делујући морално, то јест испуњавајући божанску вољу, човеку би требало циљ да буде цело човечанство. Наравно, близина и стратегија намећу му да са својим „добрим делима“ почне у свом дому и од себе.

Али, чак и уз ове неопходности, не сме дискриминисати људе као божија створења. Било да су субјекти моралног деловања или објекти моралног деловања других, сви су људи једнаки, јер су једнаки по створености, то што су створени основа је њихове дужности да служе Богу. Универзализам је нешто што је Бог дао и што је Бог заповедио.

Унутар семитске породице народа у којој је ислам рођен, хвале вредно је то што су Јевреји чували објављено учење о божијој трансцендентности и једноћи. Међутим, ислам их оптужује да погрешно разумеју божанску трансцендентност када поучавају да се Бог према њима односи другачије него према свим другим створењима. Ислам осуђује њихову доктрину одабраности од Бога, којом себе стављају испред осталих људи по примању божије милости. Они себе сматрају божијом децом и одабраницима независно од својих дела. Када то чине, предмет су исламске осуде. Ислам себе сматра религијом Аврама/Ибрахима, Јакова/Јакуба, Мојсија/Мусе и Давида/Давуда, пошто су сви они преносили објаву у њеном чистом и неизмењеном облику. Сходно томе, муслимани се идентификују с Јеврејима као верници и као слуге једног истог, трансцендентног Бога, поистовећујући властиту религијску доктрину с јудаизмом очишћеним од сваког етноцентризма и, нарочито, од доктрина о одабранима и „осталима”. Што се јеврејског права и етике тиче, ислам потврђује Исусову објаву, у смислу да је она збацила јарам литерализма и легализма који је јеврејска традиција наметнула Мојсијевом закону и укинула прописе које су му рабини додали.

Религијски ауторитет, сматра се у исламу, припада само Богу. Пошто су тирани проклети, а људи позвани да збаце тираније, пут ка Богу треба да буде отворен, широк и слободан. За приступ том путу постоји само један предуслов, а то је створеност од Бога. Стога ислам поучава да треба

уклонити свештенички позив, редове и клер. Задаци поучавања истини, вођења младих и саветовања заблуделих трају док траје и човек. Али, ти су задаци универзална дужност задата свим људима. Престиж у обављању ових задатака има свако ко је стекао највише знања, а знање је само по себи доступно свима. Вековима старо занимање свештеника као посредника између Бога и човека у исламу је укинuto. Бог је Онај Који прашта, кажњава, суди и Он је Господар, а не свештеници. Бог не поверава ове улоге ниједном створењу зато што би то прекршило Његову трансцендентност и улогу Јединог Владара и Судије људима. Он је близу и увек одговара на човекове молитве. Његова милост и опсрба за човечанство, заједно с Његовом свемоћи, траже да се сваки човек обраћа директно Њему. Богу није потребна бирократија.

Свештенство је то које располаже светом тајном. Међутим, управо је света тајна оно што ислам, као и јудаизам пре њега, оспорава и осуђује. Света тајна је обред кроз који човек упућује молитву Богу и један аспект божије моћи који се каналише натраг човеку, посредством свештеника. Ислам сматра да су обе линије лажне: човекова молитва долази до Бога без потребе за посредником, а ниједан аспект божије моћи или божанства не може се каналисати а да се не угрози његова трансценденција. Божија моћ и светост искључиво су божије. Оне нису пренесене ни на једно створење зато што су Створитељ и створење две апсолутно различите врсте бића, која се никада не могу спојити у једно. Можда се може рећи да је живот у целини једна света тајна, у том смислу што је Бог извор живота, а човеков живот песма која слави Бога, извршење Његове заповести и нека врста „повратка” Њему. Међутим, чак је и то крај свете тајне у смислу фрагментирања и дифузије божанског. Укидање свештенства уклања и свету тајну замонашења, а укидање свете тајне уклања потребу за свештенством. Без изворног греха

нема потребе за крштењем; а будући да су сви људски послови под директном влашћу Бога, они који у Њега верују, који Му захваљују, који Му се исповедају и упућују Му молитве – сви они директно се обраћају Богу.

Заиста је само Бог Господар, једини Господар. Само Он је Судија и Он зна све, јер нема ничега да није у Његовој власти. Није у људској моћи да дели божију моћ. Суд о човековом целом животу, или о његовим делима, припада Богу, а не човеку. А то је коначни суд о људском животу када ће се, на Судњем дану, сваком човеку одмерити тачна награда или казна коју је заслужио у животу. По исламском схватању, „други свет” или „онај свет” нема друге сврхе осим овог испуњења. То није још један свет, још један простор и још једно време, створени да допуне овај свет, овај простор и време, нити да за нас исправе све недостатке овог света. По схватању наслеђеном од зороастризма, у јудаизму се сматра да ће се на другом свету остварити апсолутно добро, које је у овом свету заувек изгубљено и које се у њему никада не може остварити. Такав став заснован је на гледишту да је сáмо Давидово краљевство божије краљевство и да ће Бог послати Месију да га обнови, по катаклизми, на крају времена. Следећи тај исти пут, хришћанство иде корак даље тврдећи да су овај свет и све време безнадно искварени и неморални, те да у том свету никако није могуће остварити апсолутно добро. Хришћанство други свет представља као идеализовану замену, где „спасене” чека само слаткоћа, радост и блаженство. Ислам одбацује оба схватања као нешто што деморалише веру у човеку на овом свету. Потврђујући суштинску невиност и доброту, како човека, тако и света, ислам поучава не само да је могуће остварити се на овом свету већ да је управо то дужност сваког човека и жене на овом свету и сада. Ислам упозорава човечанство да нема још једног света; да нема простор-времена сем овог; да се

дужности и наде сваког човека морају остварити на овоме свету – ако је уопште одређено да буду испуњене.

Овај свет, муслиман верује, божије је царство, свет у коме је могућа утопија ако човек извршава своје обавезе и послушно одговара на божански позив. Бог жели да човек чини добра дела, а добра дела заправо преображавају овај свет у идеални; то је од почетка била права сврха стварања, а не пад или поништење изворне сврхе. Други свет, сматра ислам, није „још један свет”, некаква алтернатива овоме свету, већ само извршење суда који преноси да ли смо хтели да преобразимо овај свет или нисмо и да ли смо у томе успели или нисмо. То ће бити потпуно различит, па тиме „другачији” свет од овог, не зато што ће наше садашње фрустрације и прикраћености бити надокнађене, већ зато што ће то бити трансцендентни свет, то јест изван овог простора и овог времена. То, међутим, није „свет”; он нема димензије; није реплика овог света где су туге претворене у радости. То је рај или пакао у смислу награде или казне, остваривања награде или казне одмерене Судом.

Само такав став, сматра се у исламу, доследан је верности овом свету. Без њега би овај свет био само мост или пролаз куда се крећемо; још нас саветују да не одуговлачимо, нити да градимо на њему, већ да брзо пређемо на другу обалу. Тако се пориче овај свет. Ислам, с друге стране, потврђује овај свет, наглашава да је ово једини свет. Нити смо га наследили, нити смо пали на њега, чинећи добро или лоше. Будући да смо слободни и одговорни, све што чинимо на овом свету обрачунава се – за нас или против нас. На Судњем дану, који ће такође бити крај овог света, добићемо оно што заслужујемо, благослов или проклетство. Побожност и моралност, то јест послушност Богу, треба да буду наш избор у овом свету из два разлога: оне ће нам донети срећу и спознају на овом свету; оне нам, истовремено, обећавају

благослов на Судњем дану, јер оне су заиста послушност Богу. Зато ислам, сматрају муслимани, човеку доноси две среће: срећу на овом и срећу на оном свету (*Куран*, 2: 201).

ПОГЛАВЉЕ 4

Од када постоје муслимани

Ислам је почео као светски религијски покрет у првој деценији 7. века нове ере, у граду Меки у Арабији. Исламу је поучавао Мухамед, син Абдулаха из племена Курејши, који је у зрелој доби од четрдесет година добио визије у којима му Бог, преко мелека Џибрила (анђела Гаврила), спушта објаву. То је била објава од Бога, не о Богу. То је откривање Његове воље или заповести у узвишеној форми арапског језика. Она је долазила део по део, понекад у проблематичним ситуацијама које су захтевале решење, закон или упутство, а понекад и без таквих околности, у ширем религијском контексту где су живели неверници или хришћани и Јевреји, којих је у Арабији и у пограничним државама било много. У почетку ни сâм Мухамед није веровао, и сматрао је то илузијом, ђавољим искушењем или опседнутошћу ђаволом. Како су његове визије потрајале, уверио се да га Бог заиста позива да устане и поучава новој вери.

Прва особа која је примила ислам била је Мухамедова жена, која је, због верности свом мужу, била муслиманка и пре него што је сâм Мухамед био уверен у своје веровесништво.

Следили су рођаци и пријатељи и створен је нуклеус заједнице. Нову веру нису прихватили сви Арапи, чија је традиционална вера негирала једноћу и трансцендентност Бога, као и Судњи дан, и у којој се живот заснива на некаквим витешким вредностима, хедонизму и материјализму. Најпре су то ново учење дочекали с презиром; али, како су Мухамед и његови другови остали чврсти у вери, узвратили су подривањем, погрдама и прогоном. Тек процвала заједница муслимана подносила је своје муке стрпљиво, истрајна у вери, и расла је. Хотећи у религијској, друштвеној, политичкој и економској сфери да задржи и повлашћени положај Меке и свој положај у том граду, арапска власт ускоро је повела свеопшти рат против муслимана. Нудили су Мухамеду богатство, да буде владар Меке и да га од његовог „лудила” излече најбољи лекари света. Он је одбио. Онда су покушали да раскину племенску солидарност Мухамедовог племена Хашимија, пошто од племенске солидарности зависи и међуплеменска сигурност: обратили су се Веровесниковом стрицу и заштитнику, немуслиману Абу Талибу, хашијском угледнику, тражећи од њега да ускрати Мухамеду подршку. Стари стриц замолио је свог братанца да престане да ствара проблеме које њихово племе више не може да издржи. Али, Веровесник је одговорио: „Да ми ставе Сунце у десну, а Месец у леву руку, не бих одустао од божије вере, макар умро док је преносим!” Када је и тај покушај пропао, Меканци су се заверили да убију Мухамеда.

Осетивши опасност, Мухамед се договорио с муслиманима Медине да му пружи заштиту у случају потребе. Када се опасност приближила, надмудрио је своје непријатеље и извукао се из Меке да се придружи следбеницима у Медини, ојачаним муслиманима Меке који су, по Веровесниковом савету, један по један, тамо емигрирали. Опасност у Медини није ишчезла, већ је попримила судбоноснији облик.

Сада је настао прави рат између Меке и Медине и свих племена из околине која су та два моћна града могла привући на своју страну.

По доласку у Медину, Мухамед је муслимане свих племена ујединио у једно чврсто језгро, којем је затим придружио Јевреје из Медине, створивши једну исламски уређену град-државу. Донео је устав ове државе и окупио њене челнике. И даље је пристизала објава с упутствима за друштвене, политичке, економске и правне послове којима се Мухамед морао бавити. Рат с Меком почео је мањим окршајима, после којих су уследиле две велике битке; свака страна добила је по једну, али ниједна победа није била тако уверљива да би омогућила победнику да оконча непријатељства. Уследило је примирје и за време тог примирја ислам је добио хиљаде следбеника. Када су мекански савезници прекршили примирје, муслимани су се мобилисали и кренули на Меку, освојивши је без борбе. Мухамед је, великодушним гестом, опростио Меканцима; а они су масовно конвертирали у ислам. Веровесник је ушао у Кабу, Кућу коју су Аврам/Ибрахим и његов син Исмаил изградили за клањање Једном Богу и која је до тада била испуњена идолима. Мухамед је поразио идоле и слике, очистио Кућу и изнова је посветио Богу.

Кренуо је поход за походом да се ислам пренесе преосталим племенима Арабије. Неки су се сматрали ослобођеним од паганске Меке и свесно размотрили позив у ислам, те му добровољно приступили. Други су сматрали да су довољно јаки да се боре без Меке и морали су их силом довести у ред. Они који су конвертирали у ислам, међутим, нису били припадници само паганских арапских религија. И арапски хришћани и Јевреји конвертирали су у великом броју. Они који су одбацили ислам чврсто се држећи старе вере, била она јудаизам или хришћанство, нису злостављани. Напротив, према божанској одредби објављеној у *Курану*, Веровесник је

уважавао хришћанство, јудаизам и религију Сабејаца као објављене и ваљане, братимио се с њиховим следбеницима и интегрисао их у исламску државу без обзира на то што су чували своју религију, културу, обичаје и свој немуслимански идентитет. Исламска држава била је њихов заштитник. Живели су под њеним окриљем као религијски, културно и правно аутономна целина, као комплетне заједнице с властитим школама, храмовима, судовима и вођама. Међутим, после Веровесникове смрти 632. године – десет година након хиџре, његовог пресељења из Меке у Медину – цела Арабија остала је уједињена спремно носећи поруку ислама света. Мухамед је претходно слао изасланике вођама познатог света да му се придруже у исламу или да задрже своју религију, али да се прикључе новом светском поретку ислама који је заснован на принципу слободног кретања људи, идеја и богатства. Неки су одговарали пријатељски и благонаклоно, други су одрубљивали главу гласницима.

У наредних сто година десила су се најспектакуларнија освајања икад виђена у историји. Муслимани су доспели до Француске и Шпаније, након што су протутњали преко Северне Африке, до Средње Азије и слива реке Инд и након што су прешли Персијско царство. Два велика оновремена царства, Персија и Византија, распала су се и пропала. Али, за хришћане, вековима разједињене византијским теолошким расправама, и за Персијанце, који су трпели јарам једног кастинског и врло неправедног друштвено-религијског система, нови исламски поглед на свет био је спектакуларнији и од освајања. Током једне генерације милиони људи прешли су на ислам.

Величанственост ислама почива у логичности његових теолошких темеља. Свет је створио Бог, Једно и Једино трансцендентно Биће, по Својем обрасцу, као уређени космос. Он је такође створио човека разумним, слободним и одговорним, тако да може, користећи своје способности,

остварити добро у овом свету, у свему у свету и за све људе у једнакости и братству. То да су сви људи једнаки значи да се нико не проглашава јеретиком, да нема присиле у религији, као и да нема империјалистичке колонизације једних над другима. Бог не жели да се човек мучи и понижава, нити да води аскетски или монашки живот. Заправо, човек треба да води један живот у обиљу, пун радости и среће, али уз поштовање моралних закона чистоте, верности Богу, једнакости и правичности, љубави и братства. Човек је предодређен да служи Богу у Његовом свету, да га гради и да га учини плодним: свет је добро и у њему човек може остварити своје идеалистичке визије. Радити тако и истрајати на томе јамство је успеха и среће на овом свету, као и на Судњем дану. Нема заменског греха, ни заменске кривице, ни заменске патње, ни заменске казне, заменске заслуге и спаса. Благословена или не, свака душа добија тачно оно што је заслужила, према властитим делима.

Осим тога, оно што је у исламском позиву разоружало читав свет и што је придобило срца људи исламу била је чињеница да су муслимани стварно практиковали оно чему су поучавали. Није било цепања личности, двоструког морала, хипокризије, расистичке неједнакости, ни камуфлиране стварности. Муслимани су радо ступали у брак са становницима других земаља чак и пре него што би ови примили ислам, чиме су побеђени добијали статус родбине освајача. Муслимански рационализам и прагматизам није спутаван пошто су муслимани тражили знање и мудрост и код немуслиманских учитеља, без срама или уображености. Трудили су се да докажу истинитост своје вере, то јест да ислам заиста својим следбеницима даје двоструку срећу: на овом и на оном свету (*Куран*, 2: 201).

Ово страствено трагање за двоструком срећом, двоструким добром, уродило је овосветском мудрошћу и успехом за

муслимане, као и њиховом моралном исправношћу. Оно је подстакло процват муслиманске науке, инжењерства, уметности и књижевности, успон њиховог царства, а њихов морал остао је беспрекоран. Оно је у срца немуслимана улило дубоко поштовање и дивљење према следбеницима ислама и подстакло их да се угледају на њих или да им се придруже. Када би неки немуслиман, ма којег статуса и порекла био, одлучио да прими ислам, одмах би био уздигнут на највиши ниво, постао би брат свим верницима, могао би ступати у брак с њима и био би примљен раширених руку у једно истинско братство. Из ових разлога, у првих педесет година од освајања, државни приход *џизија*, главарина коју су сви способни, одрасли, мушкарци немуслимати световњаци плаћали исламској држави уместо зеката и војне службе, која је била обавезна за све муслимане, смањио се и постао скоро безначајан – толико је конверзија у ислам била масовна.

Пролеће и лето исламског царства трајало је пет стотина година, и тада су муслимани предводили свет у свему – од астрономије до употребе зачина. Открили су нова подручја и успоставили нове дисциплине. Али, у међувремену, потрошили су енергију и почели назадовати на многим фронтовима. Унутрашње поделе ослабиле су их пре него што су то учинили њихови спољашњи непријатељи; индивидуализам и преокупираност личним спасом ослабили су унутрашњу кохезију државе и друштва. Напокон, погрешно разумевање духовне добробити као мистичке гнозе отупело је муслиманске рационалне моћи, одвукло их од емпиријских и прагматичних истраживања и гурнуло у езотеријске хирове *шејхова*, *пирова* или других мистичких учитеља.

Истовремено, Монголи из Средње Азије започели су највећи холокауст у историји. Нажалост, исламско царство било је прва препрека на путу разјарених хорди. Монголи су се сручили на њега ватром и бесом, рушећи град за градом и

пустошећи покрајину за покрајином. Истовремено, европски крсташи ударили су на исламско царство са запада. Иако је царство напослетку успело да одбије крсташе, да исламизује Монголе и културно асимилиује све освајаче који су одабрали да се не врате тамо одакле су дошли, већина муслимана постала је конзервативна из страха од истребљења вере и повукла се с историјске сцене, преокупирана „вечношћу”. Негде почетком 14. века, пре него што ће кренути реконквиста у Шпанији, исламизовани елементи источних освајача, који су још зрачили енергијом и снагом, излазе на терен да обнове уздрмано царство. У току једне генерације, царство је било опет на ногама и марширало према Европи, док је Европа марширала кроз Шпанију. Муслимани су освојили Малу Азију и потом Цариград 1453. године, те зауставили Европу у Шпанији. Муслимани су наставили даље све док, век касније, нису извршили опсаду Беча припајајући све територије упут, као и цели Кавказ, јужну Русију и Пољску.

Болест мистицизма била је зауздана током два или три века, али није искорењена. Ново царство за њу је било лак плен, па се поновила иста драма унутрашњих и спољашњих слабости. Европа не само да се опоравила већ је толико ојачала да је истерала муслимане са свих својих територија (осим муслиманских заједница Албаније, подручја Југославије и других балканских земаља). Европске силе окупирале су цео муслимански свет, осим Средње Арабије и Јемена, и поделиле га међу собом. Муслимански свет стењао је под колонијалном влашћу, на неким местима век, а на неким три века.

Ветар реформе и обнове прохујао је срцем Арабије, као и претходних векова. Из пустиње су стизали позиви да муслимани одбаце мистицизам и да се врате животворним схватањима првог ислама, оним која су стварала ову цивилизацију. Муслимански свет одговорио је низом покрета, осмишљених да прочисте и подигну исламско друштво.

Ови су покрети ускоро постали политички, пошто се колонијалистичка Европа мобилисала да их заустави. Убрзо су повучене борбене линије. На једној страни стајала је Европа: она се борила да империјалним мачем шири Христову веру и заштити своју експлоатацију муслиманских земаља, јефтини рад, као и колонијалне насељенике помешане међу муслиманима. На другој страни стајао је муслимански свет: он је бранио традиционалну аутохтону веру својих очева од стране агресије штитећи земљу и народ од туђинског освајања, окупације и колонијалног насељавања.

То супарништво и данас постоји и само се померило с војне конфронтације на економску, неоколонијалну и друге, суптилније начине субверзије и експлоатације. Муслимански свет се модернизује и индустријализује жестоким темпом, прескачући векове. Западни хришћански свет претерано се развио и потребни су му и материјални и људски ресурси осталог света. Оно што је, пре неких педесет година, било шачица муслимана на хришћанском Западу, сада је огромна река имиграната који заузимају места у фабрикама, али и на универзитетима. Данас у Европи и Америци постоји ислам који је постао домаћи и који ће засигурно и даље расти.

У било којој метрополи у Европи и Северној Америци први комшија могао би бити муслиман. Он може бити белац или црнац; може говорити један од десетака језика муслимана, осим енглеског. А могао би бити и тако вестернизован и културно асимилован да нико, ако не комуницира с њим, не би могао бити свестан његовог присуства.

ДРУГИ ДЕО ОБЕЛЕЖЈА МУСЛИМАНСКОГ ВЕРСКОГ ЖИВОТА

ПОГЛАВЉЕ 5 *Шехадет* (сведочење вере)

Муслимани изјављују да нема бога осим Бога (да је само један Бог) и да је Мухамед божији веровесник. Овакво изрицање вере назива се *шехадет* или „сведочење”. То је једини законски „пасош” за улазак у муслиманску заједницу; то је суштина вере муслимана и израз његова идентитета, који исказује много пута дневно у различитим приликама. Осим принципа који се подразумева у првом делу *шехадета* (спас кроз дела, понизност и потчињеност Богу, збацивање тирана и одбацивање других богова, намесништво човеково на Земљи и самоостварење, о чему смо говорили у поглављу 2), њиме се потврђује да је Мухамед веровесник. То значи да се сведочењем прихвата да је Мухамед пренео као истинито оно што му је од Бога објављено. Ове објаве, скупљење редом којим је Веровесник усмерио да се уче, чине *Куран Часни*, свети текст ислама. Сведочење да је Мухамед божији веровесник еквивалент је

сведочењу да је Куран божија света реч, да је потпун, да је дослован и у поретку у којем је скупљен; да су његове заповести и упутства за муслимане суштински као божија вечна објава.

Осим што је од речи до речи пренео божију објаву, Веровесник је благословен и другом врстом ауторитета а то је остварење објаве у свом животу. Његов живот, дела, одлуке, оно што је одобравао или осуђивао, чине савршено утеловљење исламске поруке. Зато је Веровесников сунет („утабана стаза” или „пример”) за муслимане нормативан и представља „како” за „шта” објаве. Из њега муслимани изводе све своје обреде, као и велики део правила исламског права и етике. Сунет је до нас дошао у виду извештаја које су Веровесникови другови преносили потоњим генерацијама. Ови извештаји називају се хадиси.

Аутентичност и целовитост текста Курана неупитне су. Куранска објава стизала је под јаким светлом историје, њу су записивале и меморисале хиљаде људи из народа са најразвијенијим памћењем на свету. Још откако је објављена, муслимани је непрекидно изговарају – уче – јавно, пред људима који је савршено познају, широм муслиманског света. Будући да верују да изговарају дословне, тачне речи божије (*ipsissima verba*), муслимани учењу и преписивању куранског текста посвећују врхунску пажњу. И током самог чина богопоштовања, формалне молитве, која се не сме прекинути ни из којег разлога – чак ни кад је сигурност клањача угрожена, зато што муслиман сматра да, док клања, стоји пред Богом – свако ко је слуша може исправити оног ко гласно предводи молитву кад год погреша у учењу Курана Часног. Напокон, управо у тренутку када је халифа Осман (644–656) скупљао и обзнанио текст Курана као књигу, унутрашњи раздор и борба за моћ поделили су заједницу надвоје. Од тада ће деценијама и вековима трајати неслога и крвави сукоби међу фракцијама, при чему је свака од њих свој став бранила доказима и цитатима

из *Курана* Часног. Нико никада није износио тврдње или оптуживао другу страну кварењем тог текста. То је био завршни тест који је курански текст тријумфално прошао. Зато сер Вилијам Мјур преноси с одобравањем Фон Хамеров „научни“ закључак који каже да „ми [научници] можемо бити сигурни да је *Куран* историјска Мухамедова реч, онако како су муслимани сигурни да је он реч божија”.

Текст сунета не ужива такав неупитни ауторитет. Муслимани су савршено свесни тога да је сунет мењан док су га прве четири генерације преносиле. Зато они увек брижљиво настоје да оквалификују сунет речју *ес сахих* („истинит” или „проверен”). Да би раздвојили истините од слабих или лажних хадиса, муслимани су усавршили науку текстуалне критике и разрадили најсофистицираније дисциплине да критикују и потврде историјску поузданост ланца наратора, сваког хадиса, језичке форме, редакције текста, те доследност и логичност садржаја текста и његову усклађеност с *Кураном* Часним, с другим познатим историјским чињеницама и с акумулираним знањем човечанства. Њихова љубав и поштовање према Веровесниковим хадисима не познају границе. Зато су сачували сав материјал за који се тврдило да потиче од Веровесника, али су га класификовали у мноштво категорија вишег и нижег нивоа аутентичности.

Мухамедово веровесништво, које се ограничава на дословно преношење божијих речи, предочава нам се као савршени врхунац целог феномена веровесништва у семитској култури. Засигурно је да Мојсије/Муса представља други врхунац те историје, након чега се веровесништво у Израелу деградирало до тачке да је било стотине псеудоверовесника који су ходали по трговима и тржницама, а да ниједан није могао уверљиво доказати своје веровесништво. Ислам је веровесништво вратио на његово часно место. Промене у времену су, међутим, одредиле да се веровесници више нису доказивали

чудима која су несхватљива људском уму. У исламу се не верује у чуда и муслимани Мухамеду не приписују ниједно. По њиховом схватању, оно што доказује Мухамедово веровесништво јесте узвишена лепота и величанственост саме објаве, *Курана* Часног, а не некакво необјашњиво кршење природних закона које збуњује људски ум или надилази његове моћи разумевања. Куранска објава се људском уму и разуму представља, додељује, критички. То нису „камени спотицања” или „саблазни”. Уместо да наређује слепо веровање, *Куран* позива човека да разматра и упоређује доказе, да пореди тврдње и податке, да суди само ако је сигуран и уверен у истину.

Зато ислам никад није имао неки синод или верски сабор, нити цркву с правом *магистеријума*, правом да доноси објаве о исламу. У исламу је религијска истина ствар доказа и уверења, свако има право да је тражи, да уверава и буде уверен. Посведочити да је Мухамед веровесник божији значи, заправо, да је човек уверен у истину и одрживост тврдње да је верска истина коначна, доказива и убедљива. Ово категорички утиче на први део шехадета, а то је: „Нема бога осим Бога.” Он нам говори да је то логична тврдња; ми ни себе ни друге не можемо уверити ни ауторитетом ни силом. Морамо размишљати, закључивати и разматрати све доказе, озбиљно и одговорно. Чак и ако смо је оспоравали, ми то можемо само под условом да је могуће сазнавати истину, а она је, попут Бога, једна, и нема их више. Али, зар није Бог истина?

ПОГЛАВЉЕ 6

Намаз (клањање, молитва)

Реч *салат* боље је превести као „намаз” него као „молитва”. Молитва, добро је познато, није нужно формална. Она нема прописани стил и може се изговарати било где, било када. Није обавезна, попут свете тајне или причести у хришћанству, нити неопходна као крштење. Ислам познаје једну форму обраћања Богу која би одговарала „молитви” а зове се *дова*, што дословце значи „зазивање” или „позив”. Попут „молитве”, она се разликује зависно од садржаја, па се изговара за захвалу, величање, молбу, опрост итд.

За разлику од дове, намаз има дефинисану, прецизну форму. Мора се обављати пет пута дневно у одређено време. Ако се пропусти одређено време за намаз, човек га може надокнадити, али свестан тога да само надокнађује оно што је пропустио. Намаз је апсолутна заповест којом је Бог задужио све одрасле муслимане, мушкарце и жене. Ко пркосно одбацује намаз, није у исламу. Ако занемарује намаз, муслиман је починио тежак грех, за који се може покајати те може исправити пропуштено. Међутим, ниједан муслиман нема овлашћење да присили одраслог човека да клања; и нико

не може прогонити или оптуживати за јерес неког муслимана због тога што греши у обављању намаза, осим ако тај муслиман јавно не оспорава ту заповест.

Намазу претходи абдест, обредно прање. Оно је и стварно и симболичко и у исламу се захтева на оба нивоа. Муслиман пред Бога, као што то чини на намазу, не може стати прљавог тела или изгледа. Баш као што се захтева да и место где се клања буде чисто (и отуд потиче сеџада, широм исламског света позната простирка на којој се клања), исто тако и одећа и тело клањача морају бити чисти. Запрљана одећа мора се променити. Руке, уста и зуби, нос, лице, глава, врат и уши, руке до лаката и стопала до чланака морају се опрати у чистој, по могућности текућој води. Целој тој радњи претходи тихо изговарање намере да се абдесту приступа у име Бога.

Што се тиче физичке чистоће, абдест је пожељна пракса. Колика је превентивна вредност ове праксе можемо видети код пустињских народа, где је много прашине и песка, као и код земљорадника на наводњеној земљи, где је све блатно. Али, ценимо благодат абдеста и у нашим индустријским градовима где чађ и други агенси загађења ваздуха прете да нас угуше. Психолози са свих страна поздрављају освежавајући и подмлађујући учинак који има абдест у зору, подне, после подне, на заласку сунца и у ноћи. Што се тиче његовог симболичког значења, то је ритуал чија је сврха припрема за обраћање Богу. *Нијет*, или изјава намере, која му претходи, доноси расположење озбиљности и важности док човек приступа подручју светог.

Намаз се може свуда обавити; јер, где год муслиман стане, Бог је присутан. Ниједно тло није свето; џамија је једино место намењено за намаз, али није „освештано”. Намаз може обавити верник и сам, пошто у исламу нема свете тајне и нема свештенства. Клањати са својим саверницима пожељно је, али није обавезно; међутим, обавезно је клањати заједнички

намаз (у џемату) петком (џума-намаз). Заједнички намаз предводи имам (предводник, вођа), чија је функција да синхронизује почетне и завршне покрете, прегигање и падање ничице (на *сецду*). Било који муслиман, под условом да исправно учи *Куран*, може предводити намаз. Петком, осим основних дужности, имам држи *хутбу*, проповед. Тема *хутбе* треба да буду актуелна питања муслиманског живота; имам треба са том темом да повеже релевантне одломке *Курана* и *хадисе*.

За намаз у џемату *Куран* саветује да се обуче пристојна и лепа одећа. Пре почетка, имам провери да ли су редови клањача испуњени, поравнати и збијени. Сва лица окренута су у правцу Кабе у Меки. Доживљај док се гледају муслимани у намазу, било да стоје у поравнатим редовима, прегигају се или падају ничице, заиста је снажан, изражајан и дубоко дирне човека. Поравнати редови говоре о једнакости свих, а збијеност о испуњености, братству и кохезији заједнице.

Ноћ се завршава у зору а почиње дан. Ислам прописује да се дан започне намазом, када се велича Бог, тражи Његово упутство и када се моли за Његов благослов и милост. Између намаза у зору и оног у подне обично прође седам-осам сати, а то је време када могу и када треба да се обављају дневни послови. Када је посао тежак, овај период адекватан је да задовољи потребе једне прогресивне, организоване економије. Када је посао лак, може се наставити после подневног намаза, намаза који такође представља једну обнављајућу паузу. Није потребно радити након слепоподневног (икиндијског) намаза, уколико није реч о хитности или послу из жеље и забаве. Вечерњим (акшамским) намазом завршава се дан, а ноћни (јаџијски) намаз означава одлазак на починак.

Намаз је дисциплина. Његов абдест, његова форма, покрети, време кад се обавља и број прегига и сецди – све је то вежба којом се човек „удешава” за божији позив. *Куран* каже

да је намаз ништаван уколико не доприноси моралном деловању. Чињеница да је намаз ваљан доприноси моралном деловању и настојању да се досегне виши циљ, оствари божија сврха. Није улога намаза само да подсети човека на Бога. Док траје, док се обавља пет пута дневно, он подстиче човека да живи окренут, као што и тада јесте, своме Господару, Владару и Створитељу. Не постоји бољи нити директнији пут ка исправном живљењу.

ПОГЛАВЉЕ 7

Зекат (подела богатства)

Дословце, *ел зека* значи „заслађивање”. Идеја коју носи јесте оправдавање или претварање неког дела у *халал* (законито, добро, чисто). Термин се може користити за људе као објекте и у том случају значи препоруку или похвалу. Када се користи за богатство као објект – а та је употреба чешћа – онда значи претворити богатство у праведно, законито, чисто, добро и вредно. Очигледно, вредност коју зекат додаје богатству није утилитарна, него морална.

У исламу се сматра да све богатство припада Богу. Човек може присвојити онолико иметка колико жели, на све начине које економски живот омогућава, све док ти начини не крше моралне законе. Скупљање богатства законита је делатност све док не подразумева крађу, превару или присилу. Заправо, настојање да се стекне иметак један је од основних интереса човека у сврху опстанка (што подразумева потрагу за храном, склоништем, одећом и удобношћу), што је у складу с његовом улогом намесника или *халифе* (где је циљ планирано задовољење човекових властитих материјалних потреба, као и потреба човечанства). Ово настојање испуњава највећи део

живота и црпи највише енергије сваког човека, свуда и увек. То је само ткање живљења. Апсолутни услов под којим се ово настојање остварује јесте да се оно подвргава моралним законима, то јест да га усмеравају закони који забрањују да се било који део богатства присвоји без слободног и свесног пристанка другог човека који је укључен у трансакцију. Без испуњења тог услова, људски живот се срозава на ниво животињског, или на пуки материјализам и експлоатацију.

Али, чак и ако се сваки морални закон строго поштује, на сваком кораку и у свакој етапи стицања богатства, богатство се ипак мора оправдати на једном другом нивоу, а то је оно што институција зеката налаже. Под условом да при стицању богатства није прекршен ниједан морални закон, зашто га онда ислам сматра нелегитимним све док се не оправда путем зеката?

Одговор је да где год морални закони управљају стицањем богатства, постоји потреба за другим законима који ма би се управљало трошењем и/или даљим поседовањем тог богатства. Да наш живот нема друге сврхе осим постојања, да наше лично постојање нема значења осим задовољства и удобности и из њих стеченог задовољства, поседнику богатства не би се наметали никакви захтеви. *Laissez-faire* у стицању богатства последица је политичког либерализма. *Laissez-faire* у трошењу богатства нужно подразумева диктат хедонизма, утилитаризма, еудемонизма и свих моралних теорија које дефинишу добро у световним или њима сродним терминима. Пошто ислам дефинише добро у смислу апсолутних закона који се односе на божанску вољу и заповести, према трансцендентном обрасцу који је коначна сврха сваког моралног деловања, он сматра нужним и регулисање трошења и поседовања богатства.

Исламски принцип у овом погледу јесте да се богатство, кад је стечено, мора делити с другима у одређеној мери. То

је и захтев да се даје милостиња; а милосрђе је старо колико и човек. Је ли то све што ислам захтева? Ислам одговара: то за сигурно јесте милосрђе, али је и много више од њега. Одувек је цело човечанство милосрђе сматрало високом моралном вредношћу. Међутим, мера, па чак и то хоће ли неко давати милостињу, препуштало се личној одлуци. Истина, моралност поучава да што је већи део који неко дели са својим истоверницима, веће су му и заслуге. Исус је милосрђе подигао на виши морални ниво поучавајући да је већа морална вредност милосрђа што је чистија намера с којом неко дели од свог богатства. Ислам се потпуно слаже са свим тим и препознаје ово Исусово учење као праву објаву од Бога. То је установа *садаке*, изведена из саме вере којом човек признаје Бога за бога.

Међутим, ниједна религија или морал пре ислама није милостињу прогласила обавезном у смислу њеног институционализовања и давања овлашћења некоме да је намеће, прикупља и расподељује. Лепо је имати милосрђе као морални идеал. Али, каква је његова вредност ако остане само неостварени идеал? Да ли је идеал остварен ако милионер да неколико новчића сиромашу крај пута? Може ли се остварење идеала препустити само савести појединца или Богу на оном свету без прописа по којима људи треба да се владају?

То је потреба коју је ислам решио увођењем зеката. Можете дати од свог богатства својим ближњима онолико колико желите, када желите, како желите. То је ваша садака којој суди једино ваша савест и Бог. Али, не можете избећи да дате сваке године 2,5 одсто свог укупног богатства једној установи, исламској држави, да се расподели сиромашнима и онима којима је потребно. Стога, ислам настоји да сачува моралну вредност милостиње и додаје једнаку моралну вредност дељењу богатства или зекату. Његова је сврха двострука: уверити богате да је право које имају на властито богатство умањено правима њихових ближњих на живот и опстанак, и уверити

сиромашне да њихова браћа неће пасивно гледати њихову патњу. Веза човечности, братства, пријатељства спаја богате и сиромашне. Веровесник је рекао: „Верници су, у међусобном милосрђу, као једно тело – кад оболи део тела, и остали делови осећају бол.” У *Курану* стоји: „Знаш ли ти ко је онај што веру пориче? То је онај који одбија сироче, који не подстиче да се сиромаш нахрани! А тешко онима који клањају а безосећајни су за моралну страну намаза, па зато ускраћују помоћ беднима” (*Куран*, 107: 1– 7).

ПОГЛАВЉЕ 8

Пост

Пост је један стари религијски обичај. Практиковали су га и световњаци и свештеници у древним религијама, Јевреји, хришћани, хиндуисти и будисти. Иако се његова сврха разликује од религије до религије, све су оне сагласне да је то својеврсна припрема човека за остваривање везе с божанским.

Ислам прописује свим здравим одраслим муслиманима строги пост: потпуно уздржавање од јела, пића и сексуалних односа од зоре до заласка сунца, сваког дана месеца рамазана, деветог месеца лунарне године. Човек у тело не може уносити ништа, ни на који начин, нити ступити у однос са супротним полом, а да тиме не поквари пост. Од ове дужности изузета су деца, болесни и путници, који нису дужни да посте, већ пост могу одложити за неко друго време, када оздраве или се одморе, а пре наредног рамазана.

Много пре појаве ислама, Арапи су месец рамазан поштовали као свети месец. У том месецу било им је забрањено да ратују и лове и то је било доба непрекидног мира, када су путници и каравани по целој пустињи били сигурни

од напада било ког племена. Арапи су рамазан сматрали месецом духовног инвентара. Док би трајао, настојали би да отклоне старе размирице и опросте дугове, да чине добро својим комшијама. Они морално осетљивији међу њима повлачили су се у храм или у своје домове да се на миру моле и медитирају. Пре него што је постао веровесник, Мухамед је обичавао да се повлачи за време рамазана у Хиру, пећину изван Меке, где би неколико дана провео у медитацији. Његова жена му је по слугама свакодневно слала храну, знајући да се њен муж посветио искључиво молитви.

Ислам је наставио традицију рамазанског религијског трагања. Осим поста, исламска традиција морална и верска дела током рамазана сматра посебно похвалним, те подстиче муслимане да повећају своје служење Богу у овом месецу. Током рамазана Мухамед је примио своју прву објаву.

Ислам је посту дао две сврхе: самодисциплиновање и саосећање с гладнима у свету. Видели смо да ислам одбацује самокажњавање и аскетизам. Пост као аскетско самопорицање није вредан, ни по себи и ни за себе, као када се чини у име Бога. У исламу се не сматра да праведност подразумева самопорицање човечанства. Бог жели да је човечанство слободно, здраво, испуњено и срећно. Како би филозофи рекли, отићи зубару заиста је болно искуство, али човек то не чини тек тако, као да ће умрети од бола, већ то чини вољно, ради здравља и добробити, што је супротност патњи. Према томе, неспорно је да је пост тежак, и питање је у коју сврху га ислам прописује. Ту, у здрављу и добробити, треба тражити значење рамазанског поста.

Самодисциплиновање кроз пост религијски је нова идеја. Храна и сексуални нагон, који су кључни животни инстинкти и чије је задовољење главни захтев сваког друштвеног поретка, управо су та најосетљивија подручја људског живота. Угроженост неког другог подручја не би била тако

важна и тако опасна, нити би толико побуђивала човекову свест, као што је претња смрћу. Забрана хране и секса јесте таква претња; прва угрожава живот појединца, а друга живот групе. Свесно уздржавање од хране и сексуалних односа подиже свест о блиској смрти, како појединца, тако и групе, и пружа прикладну прилику да се побуди савест и крене у одбрану живота.

Ислам је прописао потпуно уздржавање од хране и секса од зоре до заласка сунца управо да би подстакао човека да размишља о животу и смрти те да га обучи да се одупре претњи. Ономе што прети животу појединца и групе мора се одупрети; а муслиман се мора поучити и обучити умећу отпора. Стрпљење, издржљивост, истрајност, постојаност у мукама и оскудици, све су то квалитети које ислам негује кроз пост. Обрнуто, подручја хране и сексуалности човекове су најслабије тачке кад је реч о моралности и исправности. Скоро сваки грех и неморал у свету прођу овим двама путевима. Научити човека како да заузда грехе, како да се суочи с неморалом, научити појединца да ојача у борби против искушења и да му морал буде непоколебљив – и то је циљ ислама.

Зато ислам на пост гледа као на најбољу вежбу самосавлађивања и дисциплине. Да би та вежба педагошки уродила плодом, ислам прописује да се пост прекида тачно по заласку сунца, чак и пре него што се клања прописани намаз за то време (акшам-намаз). Зато ислам сваки дан рамазана сматра новом вежбом или пробом, која се, ако се успешно спроведе до заласка сунца, може окончати слављем, јелом и радошћу, тако да уздржавање, односно вежба, може започети изнова, у зору наредног дана. Због тог малог ноћног задовољства, како је Законодавац предвидео, дневно уздржавање, као вежба самосавлађивања, може бити чак и учинковитије него трајно одрицање, које може брзо постати навика, што му разводњује учинак. Смењивање уздржавања и

задовољства сваког рамазанског дана и ноћи далеко је јаче и делотворније.

Широм муслиманског света, месец рамазан дочекује се с радошћу. Људи који се придржавају поста и дословце и фигуративно промене свој лик. Ниједно време није боље за формулисање друштвених веза које уједињују муслимана с муслиманом. Увече муслимански градови и села оживе у заједништву и забави. Да се не би претерано одали забави, и да би стално имали на уму морално-религијску лекцију, ислам прописује посебан намаз за рамазанске ноћи, а то је *теравих*-намаз (теравија). У најбољем случају, овај намаз, који траје колико сви дневни намази (*салават*, плурал од *салат*), подразумева учење целог *Курана*, део по део, током 29 или 30 дана овог месеца.

По завршетку рамазана наступа празник који се зове *Ид ел фитр* (Рамазански бајрам, свечано обележавање прекида поста), који муслимани прослављају заједничким намазом првог јутра након рамазана, поклонима, посетама родбини и пријатељима, храном и приредбама. И млади и стари обавезно облаче нову одећу за Бајрам-намаз, који се клања на што је могуће мање места како би се што више муслимана окупило на једном месту. Радост овог празника врхунац је моралног успеха свакодневног поста претходног месеца. Ако се искушења месеца рамазана успешно прођу, празник је заслужен. Муслимани су се „доказали”, доказали да су у стању да потчине примарне нагоне глади и секса захтевима морала и вере. Након успешног рамазана, муслимани се морају осећати способнијима и спремнијима да преузму сваку дужност, сваки задатак. Муслиман постаје попут боље затегнутог лука.

Друга сврха поста јесте саосећање с гладнима и сиромашнима у свету. Нема тако речитог, тако уверљивог учитеља као што је искуство. Оскудица је, без сумње, трајна и

велика недаћа човечанства. Постити у месецу рамазану значи живо, дубоко саосећати с онима који оскудевају, где год да су. Да би ова лекција била учинковитија, у исламу се препоручује да се сваког рамазанског дана нахрани неко ближњи, посебно онај сиромашни. То рамазан чини месецом милосрђа, алтруизма, комшијске љубави и пажње. Ислам прописује, као неку врсту личног испуљења, да се за сваки дан рамазана када је пост намерно прекинут нахрани шездесет људи; а двоје за накнаду за дане када је пост легитимно прекинут. Напокон, прописује се да ниједан муслиман не приступи Бајрам-намазу уколико није поделио садаку сиромашнима. Ово је *садака ел фитр* (милостиња прекида поста). Прописани износ ове милостиње јесу два obroка за сваког члана домаћинства. Ова мера помаже да се радост празника омогући и сиромашнима и гладнима.

Ова филозофија поста у исламу илуструје исламски хуманизам и прихватање овог света. Пост, умеће самоодрицања *пар екселанс* које практикују аскете у свим религијама, овде је трансформисан у инструмент самосавлађивања, бољег живљења и јачања воље, те тежње бољитку у свету и животу, али подигнут на више нивое племенитости и праведности. Горчину одрицања, морбидност самокажњавања и антагонизам према животу, месту, времену, према овом свету људи и жена, према храни и сексу – исламско искуство све то брише. Муслиман из поста израста прочишћен и оплемењен, боље припремљен да се прихвати намесништва над светом који је створио Бог.

ПОГЛАВЉЕ 9

Хаџ (ходочашће)

Ходочашће је последњи од пет стубова ислама, верских обавеза које чине темељне дужности ислама. Док је први, шехадет, „улазница” у ислам, намаз и пост обавезни су за све физички способне муслимане. Зекат се мора давати на богатство, било да га поседује малолетник или одрастао. Ходочашће у Меку обавезно је само за одрасле муслимане који су стекли довољно за путовање, који су платили зекат на тај иметак и који су вратили све дугове својим ближњима, те који су све оне које издржавају адекватно снабдели за време свог планираног одсуства.

Кад се донесе одлука о одласку на хаџ, започиње се с многобројним прославама и припремама код куће. Када дође време за путовање, цела се заједница окупи да се опрости с будућим хаџијом и да пожели да му Бог прими ходочашће. По доласку у Хиџаз и пре него што уђе у Меку ел Мукерему (благословљену), хаџија скида своју одећу и украсе, узима абдест и изриче Богу свој *нијет* (намеру) да обави ходочашће. Облачи два комада нешивеног белог лана или памука, једним комадом се омота од струка надоле, а други

пребаци изнад струка, с тим да остаје гологлав. Од тада се не сме шишати, бријати, сећи нокте, нити носити ишта чиме би се разликовао од осталих. Он може, наравно, своју хаџијску одећу (ихрам) заменити чистом кад год жели. Жене носе нормалну одећу, дугу галабију, којом прекривају тело од главе до стопала, остављајући лице и шаке непокривеним.

Ови захтеви о оделу имају религијска значења. Ходочасник је овде да се сусретне са својим Створитељем. То чини као створење једнако другим људима, божијим створењима. Његово богатство и друштвена класа којој припада, његова политичка моћ, био он племић, управитељ или краљ, његово знање, мудрост и пређашња побожност – ниједна ова особина не сме бити видљива. Сви су људи божија створења, Бог их је створио једнаким. Историјске разлике бришу се. Бог је Владар свима једнако, милосрдни Доброчинитељ за све, апсолутни Судија свима.

Ходочасници започињу обред посетом Каби, „Часном светишту“ (*ел Харем еш шериф*). Дужни су то учинити одмах по доласку, након што се сместе и оставе своје ствари. При првој посети круже око Кабе седам пута изговарајући дове којима их је поучио Веровесник и обављају кратак намаз. Потом иду до Сафе и прелазе пут до Мерве убрзаним ходом (*ес сај*), чиме реконструишу искуство Агаре, мајке Исмаилове, која је трчала тражећи воду на том месту где ју је с бебом оставио Аврам, пошто се морао поновно селити. Агара је напокон нашла воду, која се, по предању, чудесно појавила испод маленог Исмаиловог стопала. Извор, назван Земзем, још даје воду ходочасницима, а многи је сипају у боце да понесу родбини код куће. Другог дана ходочасници крећу на пут на Арефат, висораван на неколико километара североисточно од Меке, где бораве током дана. На дан Арефата ходочасници остају заједно од подневског до акшамског

намаза, окупљајући се на истоименом месту где је Мухамед клањао на свом опроштајном хаџу 10. године по хиџри (632. г. н. е.).

Ходочасници потом настављају ка Мини, где жртвују неку животињу (кољу курбан) и то месо дају сиромашнима. Враћају се у Меку и заустављају код зидова званих Џемре, на које бацају каменчиће, што симболички представља осуђивање ђавола и чврсту одлуку да не падну у искушење. У Меки понављају *сај*, круже око Кабе седам пута, као и на почетку, скидају свој *ихрам*, односно излазе из светог стања резањем ноктију, шишањем и облачењем своје обичне одеће. Прикључују се другима у величанственој светковини, Курбанском бајраму (*Аид ел адха*, празник жртвовања) и припремају се за посету ел Медини ел Муневери (Обасјаном Веровесниковом граду) да одају почаст свом веровеснику, који им је пренео поруку од Бога и увео их у ислам, а који је покопан унутар џамије. Потом се припремају за повратак кући. Њихова родбина и заједница чекаће их с радошћу и молитвама да им се хаџ прими. Ако се неки од обреда хаџа не успе обавити због болести, несреће или смрти, то не квари хаџ; међутим, ако се не борави на Арефату, хаџ није исправан. Очигледно је да је овај обред језгро и суштина ходочашћа. Његово је значење једноставно и читава се у ономе што ходочасници изговарају тада, као и током целог хаџа: „Лебејке, Алахуме, лебејке!“ (Одазивам ти се, о Боже, одазивам.) Бог позива човека да га призна као свог Створитеља и Господара, да се повинује Његовим заповестима и да Му служи. Цео овај обред није ништа друго него потврдни одговор на божански позив.

Пошто сведочећи да је Бог Створитељ хаџије истовремено сведоче да је Он створио све људе и да су, према томе, сви они једнаки пред Богом, хаџ је највеличанственије и најречиције утеловљење исламског егалитаризма и универзализма.

У наше време, сваке године хаџ обави скоро два милиона муслимана. Од Мухамедовог опроштајног хаџа муслимани са различитих страна света окупљали су се 1432 пута да обаве исте обреде. Овде, огољени на своју створеност, као божија створења, муслимани свих раса, класа, култура, народа, начина живљења, долазе да потврде и обнове своју послушност и свој одазив Богу. Ниједан верски догађај нигде није тако спектакуларан као муслиманско ходочашће у Меку. Ниједан не окупи толико људи; ниједан не изражава свој религијски смисао тако очигледно и тако успешно. То је приказ који је уверио Малколма Икс да његов црначки расизам није одговор на бели расизам; да црначки идентитет који се потврђује само као противречје англосаксонском хришћанству остаје празан уколико не обухвати позитивно потчињавање Богу и Његовој вољи и шеријату (закону).

ТРЕЋИ ДЕО ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ДРУГИХ МУСЛИМАНСКИХ ПРАЗНИКА

ПОГЛАВЉЕ 10 Веровесников рођендан

То што хаџије посећују Медину и Веровесников гроб показује колико поштовања и почести муслимани указују Веровеснику. Од муслимана се увек очекује да траже благослов божији за Веровесника, кад год и где год му спомену име. Такве молитве изговоре се небројено пута на дан, сваког дана; саставни су део и намаза (салавати на Веровесника). И пре Мухамеда било је веровесника и много харизматичних лидера који су заслужили љубав и поштовање свог народа. Мухамед је стекао највеличанственију љубав, највеће почести и најдубље поштовање муслимана.

Дакако, има и оних који су својим следбеницима заповедали да их поштују и воле, те су се у свести тих људи преобразили толико да их прогласе божанствима. Такве обичаје налазимо у класичној антици, као и у Индији, Кини, Јапану и Африци. Могли бисмо се усудити и рећи да постоји

нешто у људској природи што тежи да с божанским повеже све што доживљава као узвишено. Заправо, колико год ислам осуђивао такву праксу, и неки Веровесникови следбеници падали су у искушење. Док је Веровесник лежао мртав у својој кући, они су узвикивали да није умро, већ да је узнесен на небо да се придружи Богу. Порицање његове смртности био је први али прави корак ка апотеози. Чувши вести о Веровесниковој смрти, Ебу Бекр, његов најближи пријатељ и стални пратилац, ушао је у собу да се увери у то, а онда отишао у харем џамије где је једну такву тврдњу изнео нико други него Омер. Након неколико учтивих али неуспелих покушаја да га умири, Ебу Бекр је иступио, одгурнуо Омера у страну и рекао окупљеним муслиманима: „Ко год је обожавао Мухамеда, нека зна – Мухамед је мртав! Ко је обожавао Бога, знајте да је Бог жив и вечан!” Ово је била страшна опомена муслиманима да је само Бог – бог, да је само он бесмртан; да Мухамед није ништа друго него човек, смртан као сваки други човек. То је било последњи пут да су се муслимани носили мишљу да обожавају веровесника Мухамеда и да га уздигну изнад положаја човека.

Човечност Мухамедова није мана, већ повећање његових вредности. Он је као човек примио објаву од Бога; као човек ју је пренео човечанству. Као човек је разумео објаву, интерпретирао је и дао пример у свом животу. Објава је била божија воља, Мухамедов животни пут не би био поучан да је он био божанство. Људи би се морали борити да преведу божанска упутства у нешто што човек може остварити. Мухамедов људски лик чува се нормирањем оног како је он извршавао религијске и моралне императиве. Муслимани увек захваљују за то. Двојбе, грешке и заблуде човекови су најопаснији непријатељи. Човек је, још од Адема, знао за Бога и признавао нешто што је називао „религијом” или „моралом”, једним „треба” које је сматрао вредним остваривања и

постојања. Али, све од тада, да би решио своје свакодневне проблеме, човек је посртао и борио се, грешио у тачној примени овог божанског „треба“!

У исламу се сматра да је Својом милошћу Бог слао веровеснике сваком народу и да су сви веровесници поучавали истом науку. Под претпоставком да се Бог не може мењати, Његова воља, а она је садржај свих објава, мора, дакле, бити иста. Ако је Он Свемоћни, Онај који све зна, Трансцендентан, онда се Његова воља не мења од места до места, нити кроз време. Наравно, начин потчињавања човека може се мењати и јесте се мењао, али није се мењало оно што је божија заповест, односно оно кроз шта се очекује човеково потчињавање Богу.

Без обзира на ово, постоји значење у којем се и сама божанска заповест може мењати, а то је под условом да заповест није категорички императив добра, правде или милосрђа, већ пропис о томе како се добро, правда или милосрђе могу остварити у неком конкретном случају. Прескриптивни религијски закони заиста се мењају, зато што зависе од конкретних ситуација у којима се примењују. Али, то је промена у акцидентијама објаве, а не у њеној суштини. Пре Мухамеда објаву су чинили и суштина божије воље, која обухвата вредности, и догађаји, који садрже прескриптивно законодавство дефинисано релативношћу историје. Ислам потврђује да је суштина свих прошлих објава иста, а ове тврдње заснива на томе да промена противречи божанској трансцендентности. Он признаје историјске услове као нешто што захтева промену, али они утичу само на религијско „како“, никада на „шта“. След пређашњих веровесника ислам објашњава потребом коју су наметале промењене ситуације, одступања или погрешна разумевања суштине објаве.

Мухамед, дакле, није додао ништа ново објавама прошлих веровесника. Његова објава потврда је свих претходних објава. Осим тога, оно што је објављено Мухамеду – *Куран* – вечно

је, зато што се Сами Бог проглашава за његовог заштитника и чувара. Стога су га вековима милиони муслимана учили напамет, тако да никако није било могуће да нестане с лица Земље. Они су „замрзнули” арапски језик са свом његовом граматиком, синтаксом и лексиком како би се језик објаве могао увек разумети.

Али, да ли је *Куран* подложен промени која је погађала свако прескриптивно законодавство? Муслимани сматрају да је *Куран* суштински исказ религијских циљева, оног што је божанска воља. Они не оспоравају да *Куран* садржи нешто законодавства, али сматрају тај елемент мање важним од осталог дела. Од 6236 ајета, једва да их је 500 прескриптивних, а остали су подстицај на веровање и врлину уопште. Они сматрају да Бог неће слати још једну објаву, делимично зато што је дао човеку у руке вечни и коначни израз Своје воље, то јест *Куран*, а делимично зато што жели да човек открива и смишља начине како да се божија воља одсада остварује. Куранска објава у основи није прескриптивна и то није случајно; то је тако зато што је божанским планом човеку дато да доноси прописе све док су у темељу тих прописа они принципи и вредности које је Бог објавио.

На овом ставу заснивају се три важна закључка. Прво, нема потребе за веровесником после Мухамеда. То што би захтевало појаву новог веровесника – а то је искривљавање или губљење објаве или промена ситуације која захтева одговарајуће промене у прописима – не може се десити. *Куран* је непролазан; а прескриптивно законодавство дужност је и повластица људи. Друго, Мухамед је последњи од веровесника, послат не једном народу, већ целом човечанству. Као архетипски следбеник религије коју је примио од Бога, Мухамед је опримерени ислам, а његов сунет или конкретни пример нормативан је.

Зато Мухамед није само веровесник који преноси поруку од свог Господара дословце. Он ту божанску поруку конкретизује, спецификује, изводи прописе из ње. Бог га је припремио за тај задатак, и његов народ знао је да Мухамед нема ниједну карактерну ману. Зато Бог и каже у *Курану* да је Мухамедово понашање узор који муслимани треба да опонашају. Две посебне његове вредности по божанском одређењу јесу да дословце преноси поруку и да је конкретизује у животу. На његов рођендан муслимани се подсећају оба ова значења, изнова их изричу и славе.

Тога дана, као и сваког другог, али мало наглашеније, муслимани прослављају Мухамедово рођење. Сунета или Мухамедовог примера муслимани се придржавају свакодневно, у многобројним приликама. Тога дана муслимани се подсећају на то колико им је сунет потребан, на огромна настојања Веровесникових другова, њихове деце, унука и праунука да га сачувају чистог и неизмењеног, било од добронамерног погрешног тумачења или несвесно погрешног преношења. У преношењу и очувању текста *Курана* скоро да није било проблема, како смо видели. Његов језик и стил толико су различити од Мухамедових изрека или говора било ког човека да није потребна нарочита обука да би се разликовао божански језик од људског. Међутим, Мухамедов језик заиста је људски. Пробрати историјски веродостојне Веровесникове хадисе био је задатак који је захтевао огромну пажњу.

За извршење тог задатка муслимани су развили многе дисциплине. Неке се тичу језика. Уз помоћ граматике, синтаксе, лексике, етимологије и филологије, редакције и књижевне естетике (а све су то дисциплине осмишљене примарно да помогну неарапима, непустињским муслиманима и свим каснијим генерацијама муслимана да разумеју курански текст), муслимани су развили дисциплине критике текста, критике форме, редакцијске критике, тематске

критике и историјске критике, све да би испитали текст хадиса. Они су осмислили и установили и друге нове дисциплине, а то су биографија, историографија и анализа друштва и личности, како би истражили поузданост преносилаца хадиса. Успоставили су каноне унутрашње критике за текст и спољашње критике за преносиоце.

Њихов посао није могао бити коначан због саме природе предмета. Стога нису одбацивали хадисе којима је недостајала апсолутна веродостојност, већ су их само категорисали као неверодостојне и подсећали читаоце да Бог зна боље од њих. Истраживања су им омогућила да класификују сва предања о томе шта је Веровесник радио и говорио, у складу са ступњем веродостојности, поређане од најаутентичнијих до најслабијих. Прва су она која извештавају о Веровесниковим делима којима је поучавао муслимане и који то понављају све од тада. То је један „делатни” сунет, за који муслимани верују да тешко може бити погрешан с обзиром на његов универзални, понављајући и јавни карактер. На друго место долазе хадиси правне природе који имају видљиве и јавне последице у историји, па су их, дакле, овериле неоспорне историјске чињенице. На трећем су месту хадиси религијског и моралног карактера, који су очигледно у складу с *Кураном*, па им је, дакле, циљ да илуструју или предоче примере његових идеја и наредби. На последњем месту јесу хадиси који носе неко креативно, иновативно упутство или говоре нешто о чему друге познате нарације или традиције не извештавају.

Муслимани поштују Веровесников сунет, хадисе разврстане по овим категоријама. Они се пажљиво позивају на примере које је Веровесник дао, а које канонизује и сâм *Куран* као *ес сунетес сахих* (потврђени сунет), увек остављајући могућност за људске грешке. Заправо, императив за човека јесте да уклони грешке из домена божанске воље која је сâма религија.

ПОГЛАВЉЕ 11

Хиџра

Иако је Веровесников рођендан изнимно важан, муслимани га не сматрају правим почетком исламског календара. Мора се имати на уму да Мухамед није први веровесник. Пре њега долазили су многобројни веровесници и преносили исту поруку. Истина, муслимани сматрају Мухамеда последњим веровесником, у складу с божанским описом из *Курана* да је он „Печат веровесника” или последњи од њих (*Куран*, 33: 40). Објава коју је он донео садржи исту божанску вољу као и претходне објаве. Реч божија (*verbum dei*) коју преноси сачувана је нетакнута и целовита, и то што је стално присутна отклања потребу за новом објавом. Божија воља је по својој суштини непроменљива, није подложна менама. Она је језгро принципа и вредности изражених у *Курану*. Муслимани наглашавају колико је важно сачувати *Куран* у његовом тоталитету, они га уче напамет, преписују најузвишенијом калиграфијом, у најбољим примерцима које је умеће израде књига икада изнедрило, и свакодневно га, од корице до корице, учи на хиљаде, милион људи, јавно, широм света, а и Сами Бог обећао је да ће га нетакнутог чувати заувек.

То што се појавио веровесник Мухамед указује, дакле, на контакт с божанским, који човечанству доноси знање о Његовој вољи, као и на то да се Његова воља спроводи и кроз Веровесников пример. Укупни значај Веровесниковог рођења ствар је божанског плана, не људског. Веровесниково рођење није и почетак исламског покрета у историји. Исламски календар има други почетак.

Омер ибн ел Хатаб, други халифа (12–22. г. по х./634–644. г. н. е.), за почетак исламског календара утврдио је дан Веровесникове хиџре (16. јули 622), дан његовог пресељења у Медину. Разлог је био сасвим јасан. Ислам није само божији дар, нити нешто чега се човек држи као појединац, већ је то целовито упутство за заједницу, државу и светски поредак. Намењен је да буде идеологија једног обухватног покрета који је пошао из Меке и раширио се по целом свету и у целом човечанству. Када је започео овај космички пут? Не на Мухамедов рођендан! Нити на први дан објаве, када ни сами Веровесник још није био сигуран шта се догађа! Нити када су неки Веровесникови асхаби избегли у Етиопију, јер је то било избеглиштво! Он је почео на дан Веровесниковог исељења, или тачније дан после, када је прогласио успостављање исламске државе и ислама као светског покрета и космичке мисије.

Је ли такав почетак био нужен за саму религију? Зар то није био један историјски догађај или једна свесна потрага човека, па тиме и људски *десидератум*?

Не, одговарају муслимани. Уплитање у историју било је суштинско за ислам и његов коначни циљ. Ислам поучава да су побожност, духовност и верски благослов празни и безначајни ако су намењени само појединцу. То се може најбоље уочити у подручју морала. Могуће је размишљати о етици намере где су добро или вредност дефинисани као физичка стања појединца, то јест одредница његове личне

воље. То би била једна субјективна етика, чији је врховни судија на овом свету властита савест појединца пошто једино савест продире у оне унутрашње слојеве личне свесности где почивају крајњи мотиви. Таква би, на пример, била и супротна етика последица, један утилитаризам који дефинише добро, а тиме и етичке критеријуме дела, у појмовима спољашњих, очигледних, мерљивих предности у простору и времену које их ствара.

Што се тиче религије као такве, у њеном тоталитету, ислам није персоналистичка, субјективна религија попут хришћанства, како се оно углавном разумевало током већег дела његове двадесет векова дуге историје. Ислам је више једна мобилизација човека да уђе у историју, да се укључи у њене процесе, да преоријентише њене силе и с њима човека и природу, како би преобликовао космос по обрасцу који је Бог објавио. Муслимани овај позив виде управо у овоме: ући у историју и у њој преобликовати свет.

Ништа у створеном свету није свето, свет је само Бог, Који је изван створеног света, и пошто је то тако, онда је све у створеном свету једнако потребно, вредно, и све је значајно за задатак дефинисан као *хилафет* или намесништво божје. Оне религије у којима се свет рачва на свето и профано на крају и човека тако деле. По таквом гледишту, религија је релевантна један дан, а други није; у богопоштовању у цркви или храму, али не и изван њих; у старости, али не у младости; за лична дела, али не за опште економско и друштвено понашање; за однос комшије према комшији, али не за одлуке и послове државе.

Све то код муслимана се подразумева у обележавању хиџре. То им је подсетник да је једна година прошла, а друга почиње. То је тренутак инвентара, не у личном животу, већ у јавном, где је ислам светски покрет, светско стање развоја. Колико је овај светски покрет, који је Веровесник започео у

Медини, близу остварења од Бога датог циља? Колико је далеко од тога да обухвати и мобилише цело човечанство? Колико је далеко до преображаја човечанства у споменик генију, херојству и светости? До преображаја природе у рај?

ПОГЛАВЉЕ 12

Исра и Мираџ

Као најмлађа од великих светских религија и рођена у колевци древних цивилизација, јудаизма и хришћанства, ислам није могао а да се не веже уз ове религије. Његова теорија веровесништва већ обавезује ислам да признаје хебрејске веровеснике, као и Исуса/Ису, на ког су сећања још била жива. *Куран* спомиње многе веровеснике, а посебну пажњу посвећује Авраму/Ибрахиму, Јакову/Јакубу, Шуајбу, Мојсију/Муси, Давиду/Давуду, Соломону/Сулејману, Јони/Јунусу и Исусу/Иси. Њих и њихове следбенике он идентификује као *ханифе* (монотеисте), то јест људе који нису ни Јевреји ни хришћани, нити следбеници меканске религије, али су најдубље поштовани због своје моралне честитости, својих религијских схватања и духовности. Ислам је, стога, морао одредити свој однос према њима.

Ислам се идентификовао с *ханифама*, а као њиховог старешину идентификује Аврама. *Ханифе* су били арапски носиоци целог наслеђа семитске религијске свести, од Липит-Иштара, преко Саргона Акадског и Хамурабија, до Аврама и Мојсија и, напослетку, до Исуса. Несумњиво, њихов број се повећао доласком оних који су избегли од прогона у Палестини, Јордану

и Сирији, где се религијски естаблишмент често сукобљавао око оног што се сматра правоверним јудаизмом и правоверним хришћанством. Државна религија Давида, она верзија после изгона коју су канонизовали Езра и Нехемија, дословњачка, легалистичка верзија фарисеја, Макабејаца и рабинских школа, све оне су, успоставивши се, створиле повратне таласе дисидената. Неки од њих нашли су уточиште међу Арапима који су били наклоњени њиховим гледиштима. Исто је тако било у хришћанству, где су христолошка неслагања међу црквама скоро увек доводила до нестанка и/или прогона неких следбеника. Треба споменути и јеврејске избеглице које су побегле од присилне хеленизације Александрових наследника и хришћанске избеглице које су побегле од римског и јеврејског прогона. Томе у прилог иде и чињеница да је *ханифа* арапски облик арамејског *ханепаи*, што значи јеретик, одбачен или сепаратист, а што такве избеглице, са тачке гледишта тих религијских естаблишмента, и јесу биле. Али, нису све *ханифе* могле бити такве избеглице. Немогуће је да би баш сваки избеглица, припадник религије различите од арапске, изабрао да код Арапа тражи уточиште уколико међу Арапима већ није било њихових истоверника или оних који су саосећали с њима. Број тих „домородачких” *ханифа* можда су и повећали они имигранти који су се, с временом, натурализовали и арабизовали. Самоидентификовање ислама с *ханифама* потпуно је. Етнички, они поштују Ибрахима као свог претка и сматрају га првим *ханифом*. *Ханифе* нису имале познат свети текст, што је чињеница која је олакшала идентификовање ислама с њима. С оним што је из њихове религије било познато Меканцима ислам се слагао без ограничења. То подразумева монотеизам, трансцендентно божанство, универзализам и строги морал витешких, побожних и хуманистичких вредности.

Јудаизам и хришћанство били су нешто друго. И једна и друга религија биле су успостављене религије, с властитим

светим текстовима, властитим *магистеријумом* и институцијама. Нешто од њихових доктрина било је савршено истинито, оригинално и стога прихватљиво. Други делови били су туђи целој семитској традицији, па стога дијаметрално супротни исламу. Куранска критика ових религија припада меканском периоду објаве, када муслимани нису имали веза ни с једним народом друге вере, осим с Меканцима. Исламска критика ових двеју религија, стога, независна је од друштвенополитичких односа муслимана с Јеврејима и хришћанима. Ислам је храбро обзнанио свој континуитет с обема, своју суштинску истоветност с обема. Он их признаје као легитимне религије чији је први извор Бог. Али, он их немилосрдно критикује тамо где су њихови свети текстови измењени тако да садрже измишљотине уз изворну објаву и тамо где се њихови следбеници придржавају прописа ових двеју религија који су мањкави. На тај начин, ислам подстиче два циља: односи се према овим религијама као према члановима једне породице чији је извор један исти Бог и прави отклон од онога у њима што су људска искривљавања, те позива њихове следбенике да здраворазумски критикују делове Старог и Новог завета.

Исра и Мираџ славе ова открића ислама о самом себи, као и о јудаизму и хришћанству, кроз причу о Веровеснику, који је у једном ноћном путовању чудесно посетио Јерусалим те разговарао с божијим веровесницима када је уздигнут из Јерусалима на небеса исте ноћи. Очигледно, ноћно путовање у било који удаљени град било би једнако чудесно. На небо се, с друге стране, може с било којег места на Земљи. Зашто је онда изабран Јерусалим? Очигледно зато што је овај град религијска престоница јудаизма и хришћанства и пребивалиште веровесника, с којима ислам настоји да се идентификује. Муслимани су се у молитви већ окретали северу, Јерусалиму.

Традиција преноси детаље о овим догађајима како их је испричао Веровесник. У ноћи га је пробудио онај мелек који му је у многим ранијим приликама преносио објаву. Овај анђео довео му је посебног коња, којег је Веровесник узјахао. Коњ је потом летео кроз пространства, тако да је Веровесник могао да види путнике на путу и њихове караване. Кад је стигао у Јерусалим, Веровесник је привезао коња уз Зид плача, који се налази уз џамију *ел Акса*, под стеном на којој је данас Купола на стени, и уздигао се на небо где су га водили сви веровесници, који су се окупили да га дочекају, клањајући и величајући Бога. Бог је упутио Свог Веровесника да уведе намаз у ислам. Потом је поведен у обилазак Раја и Пакла: извештаји о овом обиласку постаће извор многих западњачких романтичних и спекулативних приказа Раја у исламу. Овде треба споменути да је Дантеова *Божанствена комедија* (*Divina Commedia*) хришћанска адаптација ове муслиманске теме.

Исра и *Мираџ* су светковине кроз које муслимани прослављају величанствено јединство свих веровесника и, следствено томе, свих религија, а посебно оних повезаних с Јерусалимом и окружењем. Посебно место међу веровесницима даје се Авраму, Мојсију и Исусу, доносиоцима трију главних грана семитске породице религија.

ЧЕТВРТИ ДЕО МУСЛИМАНСКА ПОРОДИЦА

ПОГЛАВЉЕ 13 Жена

По исламским схватањима, жена је створена да буде партнерка мушкарцу. Бог је створио мушкарца и жену да одговарају једно другоме тако да једно у другоме могу наћи смирај и задовољство. *Куран* назива мушкарца и жену „одећом, рухом” једних другима, чиме се упућује на то да су једно другоме једнако блиски (*Куран*, 2: 187 – шта је неке физички, непрекидно, ближе од његове одеће?), те да су једно од другог зависни. Што се тиче религијских дужности, ислам је полове потпуно изједначио. Жену изузима од њених дужности када има менструацију, када је трудна или се опоравља од порођаја. Први пут у људској историји женама је Бог дао неоспорно и аутономно лично право и сва људска права. Највише тежње покретâ за ослобођење жене ислам је остварио још 625. године.

Као комплетној личности пред законом, ислам је жени дао право да задржи своје име заувек; да поседује, задржи и

продаје покретну и непокретну имовину како жели, потпуно слободно. Од ње се мора тражити свесни пристанак за сваку трансакцију која је се тиче, било да је реч о најмањем делу њене имовине, обрађивању поља у њеном поседу или, изнад свега, о њеном браку. Жена се не сме ни на шта присиљавати. Уколико није малолетна, те зависна од родитеља и старатеља, или уколико није неког опуномоћила за свог заступника, она лично остварује своја права како би трансакција била правно важећа.

Жена у исламу није извор зла. Она није искушавала Адема; смрт или ђаво, било физички, било морални, не долазе у њеном лику на свет. Куранска прича о Адему и Хави и не спомиње Хаву у чину непослушности. Чин непокорности није био полног карактера; није имао ништа са „дрветом знања”. Трагање за знањем у исламу је врхунска дужност, не зло. *Куран* заиста каже да су Адем и Хава истерани из Раја; међутим, додаје да су се покајали и да им је Бог опростио. Стога, нема „пада” у исламу, па нема ни „исконског греха” ни у каквом облику. Осуда жена, „по којој” је смрт, било физичка, било морална, дошла на свет, а коју налазимо код Светог Павла, уопште не постоји у исламу.

Жена је, дакле, без кривице, недужна. Она је добро, тешиатељка, извор среће и испуњења за мушкарца, као што је и мушкарац за њу. Муслиманима секс уопште није проблем; он је природан, као што су храна и пиће, сазревање и смрт. Бог га је створио, благословио и дао. Није испуњен кривицом, већ је, као и жена – чист. Заправо, секс је врло пожељан. *Куран* забрањује целибат у име божије, а Веровесник је брак оплеменио тако што га је прогласио сунетом, или примером, те тиме и нормативним за све муслимане и муслиманке. Као и све друго што је својствено животу на овом свету, ислам је сексуално задовољење мушкарца и жене прогласио делом побожности, врлине и среће.

Пошто је жена престала да буде имовина и стекла пуни правни субјективитет, сексуални однос с њом више не може бити насумичан, већ обавезан, уз њену сагласност и одговоран. Одговорност се односи и на мушкарца и на жену. Сексуални промискуитет жестоко се осуђује зато што је то, по дефиницији, недостатак одговорности обеју страна.

Ако хоћемо да задовољимо етичке захтеве одговорности, у мушко-женским односима мора постојати ред и самоконтрола. У ту сврху, ислам предвиђа читав систем прописа који уређују ове односе; верује се да се мушко-женски односи не могу препустити хиру или тренутку, нити их смеју уређивати други, као у случају малолетника, где је секс ирелевантан пошто је то однос одраслих особа. Сâм брак, као институцију, ислам сматра споразумом, уз етички услов одговорности. Када осуђује сексуални однос изван брака као кажњиво дело, то није зато што осуђује сâм сексуални чин, већ чин кршења прописа о одговорности.

Неком би могло бити нејасно зашто се у исламу и сагласни сексуални однос између невенчаних одраслих људи сматра неодговорним. Жестина и страст могу заслепити човека да заборави на одговорност. Кад је хладне главе, човек увиђа да у мушко-женским односима постоји физичка страна, емоционална, те духовна страна; прељубнички однос испуњава само једну страну, обично физичку, често по цену емоционалне, а увек по цену духовне. Партнер у прељубничком односу искоришћава другу особу или дозвољава да је искористе као објекат. Где год партнер поштује себе и другу особу и жели је, сигурно ће желети и преиначити њихов однос у брак. Како брак у исламу није света тајна, већ грађански споразум којим партнери слободно и одговорно исказују своју намеру, они сматрају једно друго својим циљем, не средством. Осврнимо се сада на прописе о браку.

ПОГЛАВЉЕ 14

Брак

У исламу брак није света тајна. То није веза предодређена с неба, већ право, овде на Земљи. Као све људске везе, може се раскинути. То је завет или уговор којим партнери регулишу своје узајамне односе. Као и сваки други уговор, он садржи неколико делова или неопходних одредаба. Ако су оне испуњене, уговор може садржавати и неке друге одредбе за које се партнери сагласе да их уврсте. Морају постојати две одрасле особе које потпуно слободно дају пристанак да се венчају једно с другим.

Други услов јесте да уговор прецизира износ два мираза (*мехра*), а оба су дужност мужа и оба он исплаћује жени. Први се даје пре реализовања брака. Обично је то дар у наки-ту и одећи, који постаје женина лична својина и не може се, без њеног пристанка, тражити натраг. Други је хипотетички и исплаћује се само у случају да се брак оконча разводом. Пошто је у исламу могуће да се брак разведе тако што муж „пусти” жену, други мираз (*мехр*) функционише као „осигурање” жени од неодговорног понашања мушкарца. Трећи конституент исламског брачног уговора јесте присуство

двојице сведока и њихова потврда садржаја и услова брачног уговора. Уговор није ваљан уколико није склопљен јавно, јер ако се партнери одговорно изјасне за брак пред посматрачима, већа је вероватноћа да ће се брак одржати.

Осим ова три саставна дела, уговорне стране могу додати и друге одредбе како се не би кршили морални закони. Брачни уговор може предвидети начин живота партнера. Може се предвидети да брак буде моногаман тиме што ће се сачинити одредба да се брак окончава (а с тим и исплаћује *мехр*) ако муж потпише и други брачни уговор.

Ислам дозвољава развод. До развода може доћи тиме што муж отпусти жену, али закон захтева да муж три пута изрекне да је пушта како би развод био правоважан. Обавезно је да се након првог и другог „отпуштања” жене спроведе брачно саветовање и арбитража. Блиски сродници и друге особе које именују муж и жена воде расправу и настоје да подстакну партнере да обнове брачну хармонију. По трећем изрицању развода он постаје коначан, иако се сматра да је развод Богу „најмржи”. Да би се спречило да муж томе приступа нешалантно и неодговорно, ислам прописује да он не може вратити жену од које се развео три пута уколико се та жена претходно не уда за другог човека, па се разведе од њега. Такав брак страшно је понижење за обоје; његова функција је да, уз *мехр*, обесхрабрује развод. Жена се може развести од мужа судском одлуком, а не отпуштањем. У овом случају она на суду излаже правне разлоге који оправдавају развод, као што су заразна болест, дуготрајно одсуство, мужевљева импотенција и окрутност, прељуба итд. Развод на суду увек је коначан.

Ислам допушта многоженство. Мушкарац се може оженити са више жена. Постоје ситуације у личном човековом животу кад је најбоље решење вишеженство. Дешавају се и ситуације у људском друштву када има више жена него

мушкараца, било да су удовице или разведене, често с децом и без издржавања, ситуације за које је склапање више бракова погодније и срећније решење него да се те жене штите саме. И Веровесник је, након смрти своје прве жене, с којом је имао децу, у Медини склопио више бракова, у којима је срећно живео више од четврт века, и ти бракови били су ове врсте. Удовице избеглице с петоро деце које нико није желео, разведена жена бившег роба којој нико, због поноса, није прилазио, старија жена чију је родбину Веровесник желео да помири итд. – то су биле неке од жена којима се оженио. Пошто је женама дао пуни правни субјективитет и сва људска права, дао им пуну слободу да постављају услове свог брака и „осигурање” од развода које су могле саме да диктирају, ислам се може назвати најбољим „пријатељем” којег су жене икада имале.

Осим ових правних одредаба, ислам прописује и низ етичких смерница. Према жени се мора односити с љубављу и пажњом, нежно и уљудно, пошто су оне дар од Бога. Њима припадају сва права у истој мери као и дужности које су дате мушкарцима. Оне морају чувати своју чедност, водити кућу и са својим супругом извршавати највише наредбе исламског друштва и државе.

ПОГЛАВЉЕ 15

Проширена породица

Сасвим је могуће да неке жене нису наклоњене брачном животу и срећи какве предочава ислам. Неке су жене склоне каријери, уметности, науци или пословима више него што то обично допушта брачни живот и домаћинство. Та потреба није нова. Она није почела с индустријском револуцијом која је извела жену из дома и сместила је у фабрике и канцеларије. Ова потреба стара је колико и човечанство и представљала је проблем и пре него што је каријера жену извела из њеног дома. Међутим, чешћи проблем настаје када жена од каријере жели и брак, дом и децу колико и каријеру, а схвати да их не може помирити.

Да би ослободио жену потребе да се запошљава како би се издржавала, ислам прописује да жену, била она малолетна или одрасла, издржава њен најближи мушки сродник, и то у истој размери као и себе. Овај пропис не престаје да важи ни када се жена уда. Онда њено издржавање пада на мужа. Када се разведе или остане удовица, пропис у вези с њеним издржавањем и даље важи, осим ако је трудна или доји. У том случају, њен „муж“ је обавезан по

закону да издржава и њу и њено дете док оно не напуни две године. Пошто је на овај начин обезбеђена током целог живота, ислам прописује да жена наслеђује само половину дела који наслеђује мушкарац.

Без обзира на ово, има жена којима није довољна чак ни оваква економска сигурност. Неке су жене креативне и потребно им је испуњење кроз занимање. Ако је жена у породици једина одрасла женска особа, трпеће и њена каријера и њен дом. Од једног се мора одустати. Иначе, обоје може имати само једно после другог, децу и дом у раном периоду свог брачног живота, а каријеру у каснијем. Међутим, дуги период без учења и животна доб могу већ упропастити њене шансе за велику стваралачку каријеру. У овом случају, вероватније је да би могла радити у услужним делатностима, као секретарица, асистенткиња, продавачица или радница у фабрици. Ако се жели посветити каријери у прво време, онда би деца могла трпети, а с њима и породична срећа. Дом не чини само спаваћа соба и кухиња. Да би се испунили, људима је потребна и лепота, нека мера угодности и опуштености дома, у лепом амбијенту, пријатељском разговору и разоноди. Мало је вероватно да се то може постићи у кућама где оба родитеља раде.

Стање би било другачије ако дом чине и други одрасли мушкарци и жене, ако је реч о „проширеној породици”. Родитељи, сестре, браћа, бабе и деде, стричеви, ујаци, тетке, сви би они дали дому запослене жене све што му је потребно, а да се она не мора осећати оптерећеном или сувишном. Дом припада свима. Ако жена има дете, љубав и пажња коју сродници дају благослов је крвног сродства. То неће спречити да се види и додир њене руке у делу куће у ком живи или у дому у целини, нити да преузме децу под своју материнску бригу након радног времена. Овде је реч о томе да у време њеног одсуства кућа није без надзора или да је пак

под надзором кућне послуге; деца нису препуштена интернету, телевизији или на чување некоме изван породице или вртићу.

Осим тога, разноврсност карактера и личности, расположења и темперамената у проширеној породици свакоме пружа могућност да ради оно што жели у друштву оних који га највише воле. Био неко радостан и весео, био утучен или тужан, расположен за причу или размишљање, за рад или одмор, за шетњу напољу или разговор у четири ока, муж, жена, син или кћерка скоро увек ће, у таквој проширеној породици, наћи некога да му се придружи. Ако је неко расположен да се осами и повуче, и то је допуштено, без увреде или кривице, јер је окружен вољенима, најближим сродницима. Такво окружење од суштинске је важности за лично ментално и друштвено здравље. Људима је потребна љубав, свет, друштво и алтруистичка брига, исто колико храна и ваздух. Потпуна приватност може се постићи само по цену усамљености и није тога вредна. Последице усамљености толико су тешке да надвладају свако задовољство које приватност даје.

Проширена породица омогућује запослење изван куће, али и посао који се обавља од куће, што читаво друштво чини здравијим. Проширена породица најбоља је заштита од психичких болести и поремећаја свих врста. Ислам не само да је препоручује као добро већ је и подупире прописима. Сваки човек у невољи, прописује ислам, има право на подршку најближе родбине. Додатно, прописано је и да нечији правни наследници нису само супруга и деца, већ то могу бити и сродници вертикално у оба смера, као што су очеви, мајке, деде, нане, те унуци и прауници. Све ове чланове породице на окупу држи и љубав и закон.

ПЕТИ ДЕО МУСЛИМАН КАО РАДНИК

ПОГЛАВЉЕ 16 Намесништво над природом

Раније је речено да је човек створен да буде божији халифа или намесник на Земљи; да то значи да се од њега очекује да преображава свет из онога што јесте у оно што би требало да буде. Рекли смо и да се божија воља у природи нужно испуњава кроз деловање природних закона. Напокон, прisetимо се да у *Курану* Бог каже да је све што је створено намењено и/или предвиђено да се мења тако да служи човековој срећи и води ка његовом благослову.

Из овога следи да природа није непријатељ. То није некаква демонска сила која изазива човека да је осваја и потчињава. Такво гледиште припада оним религијама по чијим је космогонијама свет сам по себи бог, било да је реч о добром или о лошем божанству, а чешће је ово потоње. Такви богови или хтонична божанства морају се умиривати, па и потчињавати или се њима мора манипулисати да би радили у човекову корист. Ислам сматра да је природа инертна и

неутрална, велики благослов, чије су лепоте и радости „аконтације” ценетских награда. То је један уређени космос који је Бог створио као сцену на којој човек мора чинити добра дела. Природу је Створитељ савршено прилагодио и украсио, по најбољим мерама, у најбољој форми, узорцима, па стога и без мана.

У природи се догађаји одвијају у складу с природним законима, то јест божијом вољом. Стога је она уређена. Али, њена уређеност зависи од њеног Творца, чију вољу следи. Та воља није ђудљива; *Куран* је описује као вечну и непроменљиву. Узрочно-последична одређеност у природи функционише поуздано. Ову поузданост, која је у основи уређености природе, мора имати и човек као намесник божији. Јер, ако човек хоће да делује у природи, систем мора бити поуздан, мора допуштати човеково учинковито деловање ради стварања одређеног, предвидљивог резултата. Иначе, ако се не може веровати да ће човеково узрочно деловање дати предвиђене резултате, онда се уништава сврховитост, а тиме и божански задатак намесништва.

Следећи ове принципе, муслимани на природу гледају као на отворену књигу, другу објаву од Бога, коју може читати свако ко негује потребно знање и дисциплину. *Куран* је, сматрају они, лакше читати. То је исказ божије воље, директан и речит. Да би се откриле њене тајне, њени закони, природа се, с друге стране, мора „обрађивати” научним истраживањем и експериментисањем. Али, уз одређену припрему, њена истина је позната колико и куранска.

Овим се објашњава зашто су се Арапи с Арабијског полуострва, који никада нису имали неку науку вредну спомена, прихватили научног наслеђа класичне антике с таквим ентузијазмом да су око 700. године путовали по рукописе из хемије и ботанике од источне Персије до Александрије радо их плаћајући и по хиљаду златника. Међутим, до 800. године

онде није остало ништа од научних и филозофских достигнућа антике што муслимани нису знали и чиме нису овладали. То је постепено довело до усвајања поставки грчких природних наука које су биле у конфликту с исламским схватањем Бога.

Проблем нису представљали научници који су свој посао радили незаинтересовани за ове дубоке проблеме. Филозофи, међутим, јесу: они су се прихватили овог проблема, разјашњавали нејасне тврдње и настојали да дођу до крајњих закључака. Тако је космички ред постао космички детерминизам, материја постала вечна, божанска иницијатива и божанско провиђење оспорени. Аристотеловске категорије чиниле су се непобитним основама. Ако су природни закони заиста закони, њихова примена мора бити универзална. То нам даје један затворени космос у којем се ништа не може догодити без узрока. Али, ако постоји узрок, последица нужно следи. Дакле, ланац узрочности покреће свет. Бог је могао створити тај систем; али он не управља њиме. Као сат, он се сам покреће. Материја, претпоставка свега, не може се уништити. Само мења форму. Стога се не може постварити, то јест бити створена. Она је вечна, вечно постоји с Богом.

Велики ел Газали задао је смртни ударац оваквој филозофији. Попут Дејвида Хјума, који ће га следити скоро 700 година касније, ел Газали анализира узрочну везу и налази да она не подразумева нужност. То да Б следи *након* А, закључује он, све је што научно резонување може установити, а не значи нужно, нити подразумева, да се Б догађа *због* А. Суд „А је узрок Б” само је генерализација вероватно ваљана, с тим што вероватноћа да је ваљана расте што чешће доживимо да Б следи након А, али она никада не досеже савршену ваљаност. Ако је научник апсолутно сигуран да ће Б уследити након А, одакле потиче та његова сигурност?

Из његове вере да ће уређеност света, или онтолошки еквипријум, који доводи до последње тврдње, функционисати и у будућности. Ова вера је плод религије, не науке. Материја може бити у основи свих догађаја и претходити им. Али она саму себе не може створити. Ако она има узрок, тај узрок не може имати узрок ако хоћемо да избегнемо бесконачно кретање уназад. Модерна астрономија и науке о свемиру не супротстављају се доктрини универзума који се шири. Овај закључак једнак је закључку савремене филозофије науке да је теорија затвореног космоса схватање из 19. века које је 20. век одбацио.

Природа је, можемо закључити, флексибилна и може се мењати. Човек је способан да надзире промене њених облика у онакве какви треба да буду. Пољопривреду, хортикултуру, инжењерство и архитектуру, укратко, саму цивилизацију чини управо тај човеков положај намесника. Међутим, ниједна промена која се у природи направи због освете или гнева према њој или без одговорности према њеном Створитељу не може бити без последица. Јер ако се природа не користи као дар од Бога, у моралне сврхе, сигурно је реч о злоупотреби. Ако јој се оспорава морална сврха коју јој је Бог дао, онда бива злоупотребљена, као што је злоупотребљава модерни човек. У исламу нису могући такво беспштедно трошење и злоупотреба природе, јер је за муслимане тајна деловања природе божији образац и Његова воља; а корисност природе божански је дар, намењен искључиво за извршење моралног закона.

ПОГЛАВЉЕ 17

Богатство

Осим што захтева поштовање моралних закона, ислам човеку не поставља ограничења за искоришћавање природе. Овај закон забрањује злоупотребу природе као нешто што штети ближњем, а исламски универзализам као ближњег идентификује све људе, данас и у будућности. Под овим условом човек може експлоатисати природу колико жели. То значи да ислам преферира тржишни систем у којем се спајају снаге природе, људског рада и акумулираног знања и где се богатство може користити у пуној мери ако се не наноси штета другоме. Ислам је одлучан у борби против сиромаштва, које проглашава шејтанским послом. Човек је одговоран за своје сиромаштво, иако му је, ако је сиромашан, потребно саосећање и милосрђе.

Пуританци верују како је знак да је Бог задовољан човеком богатство које му даје. Они се држе детерминистичког погледа на живот, природу и спас. Бог одлучује. Када одлучи да је задовољан човеком, Он располаже материјалним богатством тако да га додељује човеку. Упркос оваквом предетерминизму, пуританизам је успео да подстакне економски

препород у Америци. У жељи да буду благословљени, то јест да Бог буде њима задовољан, пуританци су напорно радили да се обогате, те да тако с материјалним богатством стекну и божији благослов. Уверени у пуританско учење, када се почну богатити, подстакнути су својом вером да раде више, да буду вреднији, те тако успешнији. Муслимани имају слично уверење и подупиру га вером да је човек дужан да преобликује природу и свет жели ли испунити смисао свог намесништва. Они сматрају да им Бог заповеда да стварају богатство тако да и они и други могу живети и напредовати. Муслиман захваљује Богу ако успе у томе, а стрпљиво подноси ако не успе, јер сматра да његов успех и неуспех не зависе нужно, то јест не зависе потпуно и искључиво од његовог труда. Сматра да су божија одлука и човеково постигнуће на овом свету у инверзном односу. Ако успе, а то мора на свој начин, Бог ће га наградити касније. Не успе ли, треба да криви само себе, не Бога.

Сваки муслиман, дакле, жели и планира да постане „милионер“ ако узима ислам заозбиљно. Ислам га, међутим, упозорава да не може гомилати богатство, већ га мора зарадити. Не сме варати људе, своју браћу, закидати од њиховог богатства, већ стварати властито. Ислам забрањује коцкање зато што је то игра на срећу и богатство које се тако стекне – ако се уопште стекне – није резултат човековог властитог рада и труда. Оно не значи повећање богатства човечанства. Ислам подстиче човека да ствара ново богатство и посебне почасте одаје човеку који је самостално стекао богатство и успех. Поплава модерних реклама, обмана које маме на куповину и којима се ствара лажна потреба за новим производима, прављење ствари које брзо застаревају како би индустријске машине само радиле – све то није прихватљиво у исламу. Морају се наћи други начини, конструктивнији и мање потрошачки, универзалнији по дистрибуцији.

Ислам је против гомилања богатства. Да би то обесхрабрио, уведен је *зекат*, који ће, буде ли се доследно примењивао, то нагомилано богатство „појести” за једну генерацију, у годинама у којима је потребно издвајати за порез 2,5 одсто да би се „издувао” непокретни капитал. Такво богатство мора бити у производњи, то јест уложено у продуктивне подухвате који подижу опште богатство човечанства, у предузећа која осигуравају послове за више људи и приближавају Земљу рају. Враћање богатства у производњу један је од добрих учинака *зеката*. Да би се осигурало умножавање, расплођавање богатства, а тиме већа запосленост и више производње правог богатства, то јест робе и услуга, ислам забрањује *камату*.

Камата или интерес подразумева акумулацију профита без преузимања ризика, који се потпуно преноси на зајмопримца. Уопштено се сматра да, у неком смислу, и зајмодавац преузима ризик када свој новац позајмљује. Чињеница је, међутим, да се, као прво, његово богатство у просеку повећава упркос ниској стопи „спорних потраживања”. Иначе ниједан банкар не би имао посла. Као друго, зајмодавачев ризик најчешће је мали, пошто од зајмопримца може добити све могуће залогe и гаранције. Ислам настоји да елиминише класу „финансијера” подстицањем зајмодаваца да своје богатство улажу директно у производњу. У исламу је засигурно благословљен рад сваке групе људи која формира кредитне задруге и штедионичка друштва чија је сврха да чува уштеђевину свих чланова и позајмљује онима између њих којима је потребно, *без интереса*, а у складу с најбољом проценом партнера.

Ако се богатство већ произвело и присвојило, ислам тражи да се поновно заради, овог пута морално. Он прописује *зекат*, односно „заслађивање”, који, када се плати друштву, чини богатство халалом, односно „слатким”, и његов га власник поново може поседовати и улагати онако како хоће.

То га подстиче да даје више, овог пута без фиксиране стопе и времена, ономе коме он хоће и за кога мисли да му је потребно. То се назива *садака*. За разлику од зеката, она је добровољна и легитимно променљива. Уводећи је, ислам настоји богатством подстицати љубав према комшијама.

Ислам је против свих „царина“. Та установа значи изградњу зидова или баријера за слободну дистрибуцију богатства по свету. Она значи затварање у земљу заштићене индустрије или пољопривреде за коју није погодна, стварање услова „стакленика“. Слободна светска дистрибуција богатства и добара, међутим, неће бити делотворна ако нема слободне расподеле рада. Заправо, ислам жели да све „царине“ и „имиграција“ нестану. Мушкарци и жене треба да живе слободни и да раде слободно где год желе, без провера, дозвола или сметњи. Треба да се мешају једни с другима, да се међусобно жене и удају, да уче једни од других. Најбољи аргумент логично ће добити битку умова; а најбоља дела у коначници ће ономе ко их чини донети водеће место које заслужује.

ШЕСТИ ДЕО ИСЛАМСКИ СВЕТСКИ ПОРЕДАК

ПОГЛАВЉЕ 18 Опште братство под владавином закона

Можда најважнија последица исламског сведочења да нема бога осим Бога (с имплицитном претпоставком да је Бог сваком човеку дао религију) јесте његов универзализам. Сви људи, по том схватању, божији су намесници на Земљи. Сви су они субјекти моралне обавезе и објекти моралног чина других људи. Очигледно, највећа претња овом универзализму, па тиме и исламу, јесте ускогрудост или провинцијализам, гледиште неких људи да своју различитост од остатка човечанства вреднују више него заједништво с њима.

Мишљење да се људи заиста много разликују једни од других плиткоумно је. Истина, постоје разлике. Неке су природне, попут боје, облика, висине и тена. Друге су природне, али се могу мењати, као што су изглед, језик и многи обичаји. Неке разлике, попут разлика у интелигенцији, чулима вида, мириса и укуса те у памћењу могу се неговати, али су

мање подложне свесној промени. Неоспорно је, а исламско гледиште је да тако и треба да буде, да ове разлике могу бити небитне за процену човекове вредности, за планирање и организовање његовог друштвеног живота и рада. То што је човек божије створење, а то је темељна основа која га уједињује с човечанством, далеко је важније. Сматрати супротно значи делити човечанство на засебне етничке ентитете и призивати етноцентризам и национализам, схватања која ограничавају човекову љубав и бригу на припаднике само његове етничке групе; по тим схватањима се, у корист припадника групе, онима који не припадају групи може оспоравати добро, оно им се чак може и одузимати. Етноцентризам може бити и чисто сепаратистички или изолационистички, заснивати се на негирању вредности оних који не припадају у односу на оне који припадају одређеној етничкој групи, без обзира на то да ли тај неко изван групе умирао од глади и страдао од неправде или живио у просперитету и процвату културе.

То да милосрђе почиње од куће ислам не негира. А тај принцип није ни све што чини етноцентризам. По етноцентризму, као и свим варијантама национализма, границе добра јесу границе етничких или националних група, и за добробит и напредак тих група обавезна су да раде сва њихова успостављена тела. Заправо, по тим схватањима, једна етничка група супериорна је над свим другим и, на темељу те супериорности, толерише одузимање од других и давање властитој групи. С исламског гледишта, ово је неморално и за осуду. Иако се слаже с принципом приоритета најближе родбине, ислам инсистира да се добро дефинише у смислу добробити свих људских бића; да се друштвени живот и кретања планирају и организују на универзалистичкој основи.

Заправо, у етноцентризму ислам препознаје нешто злобно. Не односи се то толико на деловање етноцентризма

које се увек може оправдати са „милосрђе почиње од куће“, већ на његове отворено изношене доказе. То да су неки људи „раса господара“, „божији синови“, „божији одабраници“, а други „потчињена раса“, „ђавољи синови“, „синови мањег бога“ или само створења истог Бога према којима се не треба односити као према „његовим синовима“ или „његовим одабраницима“, то није само лажна доктрина. То је опако, то је зло, зато што има смртоносне последице по човекову свест о створености од бога, коју дели са целим човечанством, зато што пасивизује човекову вољу да ради за добробит целог човечанства. То је опасно схватање због гледишта о Богу и његовој створитељској моћи. По том гледишту, или има више богова који су створили два света, један супериорни и један инфериорни, или је један Бог створио два света, од којих један може господарити над другим. Прво гледиште је политеистичко, друго је противно божијој правди и, напokon, Његовој трансцендентности.

По исламском универзализму, сва људска бића имају природно право да буду припадници било којег колектива, заједнице, јер је сваки човек истовремено и субјект и објект једног те истог моралног закона. Јединство Бога неодвојиво је од јединства Његове воље, а она је морални закон. По овом закону, ислам настоји да окупи цело човечанство у једнакости. Он нема, нити толерише да ико има било какву доктрину о изабраности. Нико, сматра се, није предодређен за неки положај. То би било противречно моралној човековој природи и божанском плану, то јест сврси стварања, а то је да човек – сваки човек – може остварити морални закон и стећи благослов. Ислам не одобрава ни „доктрине осталих“, по којима, иако неки или већина припадника неке етничке групе могу чинити зло, застранили или упрљати положај одабраника, остали неће, па се, стога, тиме оправдава да та етничка група остаје „одабрана“.

Исламски унверзализам не искључује разликовање људи на основу њихових моралних настојања и достигнућа. То би било противно моралном закону, према којем су „ви-соки морал” или „моралне вредности” директно пропорци-оналне човековим моралним постигнућима. Заправо, такво разликовање није само основано и подношљиво, оно је оба-везно. То је значење поштовања човека од знања над незна-лицом, мудрог над будалом, моралног над порочним, по-божног над атеистом или побуњеником, праведног, пажљи-вог и милосрдног над неправедним, мрзитељем и озлојеђе-ним итд. Таква дискриминација није само легитимна; она има позитиван учинак на општи морал и срећу тако што подстиче човека да се истиче добрим делима. Истицати се у чињењу добрих дела сврха је самог стварања, а то је једино важно.

СЕДМИ ДЕО ИСЛАМСКА КУЛТУРА И ИСТОРИЈА

ПОГЛАВЉЕ 20 Исламска култура

Видели смо у претходном поглављу да је припадницима умета у дело пао задатак акултурације и исламизације, као и очување исламске културе. Тај је систем унутар умета прилично монолитан, али има уграђене механизме за креативну самообнову и реформу. Ислам је свеобухватан начин живота. Он је битан за сваки аспект живота, за свако дело. Не чуди онда што умет делује у свим областима личног и јавног (колективног) живота. Ислам се настоји доказати у начину живљења код куће, у јавним институцијама, на улици, у граду – свуда.

Ислам учи да је Бог заиста наш Господар и Владар. Свест о Њему први је и последњи услов јер спознати Њега као Бога, то јест као Створитеља, Господара и Владара, циљ је свега, то је више од пола борбе за егзистенцију и добробит. Знати Бога као бога значи волети Га и поштовати; значи отворено се потчинити Његовој вољи, а само то је *ислам* или потчињавање.

Природно је, стога, да свест о Богу буде циљ сваког настојања, да се муслиман окружи свим оним што га подсећа на Бога, да у умету све буде теоцентрично, окренуто Богу.

Натурализам или схватање да је природа коначна збиља, претпоставка да је природа сама себи норма и мера, да су добро, истина и лепота у природи и од природе, опречно је исламу. Ислам се противи узимању природе за Бога јер се тиме редукује Његова трансцендентност. Природа је најјачи ривал за место Бога. Њен положај у свести западног човека уздизао се од ренесансе, за коју се може рећи да је у овом смислу свргнула Бога с престола. Уместо Бога као сврхе и мере свих ствари, она уводи човека, као круну природе; јер човек је, сматра се, тај који је предодређен за улогу „мере свих ствари”.

Овакво полазиште дало је западној и хришћанској култури осећање лепоте. Пошто је ренесанса утицала на западно хришћанство, за њих је лепота човек. У човеку се исцрпљује значење узвишености. Хришћанска доктрина инкарнације кроз идеју да је Бог иманентан, у телу, па тиме и у природи, олакшала је преношење семитске идеје о трансцендентном Богу, који је апсолутно мерило лепоте, истине и моралности, на човека као апсолутно мерило. Од тада се цела хришћанска култура преображавала по том принципу; као што је исламска култура остала верна изворном семитском схватању да је само Бог – бог, па тиме је само Бог апсолутна норма, стандард и мера свих ствари.

Од настанка ренесансе, западни човек почео је да слика, ваја и конструише у стилу који изражава овај натурализам. Црквени оци, чувари хришћанског схватања, у почетку су били шокирани представљањем нагих тела, али брзо су прихватили ову најезду паганске Грчке и Рима на западну свест. Овај упад био је уверљив и видљив не само у визуелним уметностима већ и у другим аспектима културе. Међутим, различита подручја културе нису окупирана овим

схватањем у исто време. Може се рећи да је филозофија чекала Декарта, књижевност Еразма, музика Јозефа Хајдна.

Муслимани су, с друге стране, развили арабеску, дизајн применљив у декоративним уметностима као и у архитектури, у сликарству као и у калиграфији, у урбанистичком планирању као и у књижевности, у хортикултури као и у аквакултури те филозофији. Овај дизајн заснива се на законима понављања, симетрије и импулса. Прво значи негирање природе, чији закони сигурно уважавају развој, односно кретање од постања, преко низа етапа раста, до краја развоја у зрелости, врхунца или конзумације, иза чега се све чини небитним за природни процес о којем је реч. Баш као што ислам пориче постојање неког бога „осим Бога“, то чини и универзални образац исламске уметности, језика, мисли и стила, почев с негацијом природе као мере и норме, као утеловљења, локуса или носиоца најузвишенијег.

Други принцип на којем почива арабеска јесте понављање, а трећи је симетрија. Природа се не понавља непрекидно, нити је симетрична. Лишће на истом дрвету можда изгледа исто, али је сваки лист различит. Исто је и са симетријом. Арабеска негира натурализам кроз ове принципе, али то није њихова једина функција. Они су елементи из којих арабеска ствара импулс или кретање од једног понављајућег обрасца до другог, *ад инфинитум*. То је четврти принцип арабеске. Ред цигли или ткање корпе од влакна или прућа, обоје је понављајуће и симетрично. Арабеска уређује симетрично понављане елементе или обрасце тако да то ствара кретање, да води гледаоца од једне јединице неког уметничког облика до друге, и води га путем који, због саме природе такве уметности, никада не доводи до природног закључка. Само уметничко дело, слика, фасада, прича или песма, има крај, мора га имати. Али арабеска или дизајн у њој никад га немају. У графичком приказу на зиду,

ћилиму, минијатури, дрвеној плочи или зидарском слогу, чини се да арабеска сеже и даље од природних граница предмета *ад инфинитум*. Исто важи и за музичку композицију или поезију, где се елементи и обрасци разликују, али не и дизајн који се не завршава када извођач или рецитатор стану, већ ствара потребу да се настави без краја и конца, *ад инфинитум*.

Сврха развоја у уметности јесте да веже пажњу за развојни предмет, који је, директно или индиректно, неко човеково стање, па тиме контемплира његов врхунски статус или статус норме. То важи чак и за мртву природу или пејзаже који се не односе на себе саме, већ на људски карактер или положај личности иза њих. Неразвојни карактер арабеске има потпуно другачији циљ. Не да придобије пажњу, већ да у оку посматрача образац тече, иде и да га кретањем, које ритам обрасца ствара, носи изван предоченог дела, те да ствара свест о бесконачном току који не испуњава сврху јер је и нема. Овде се интуицијом долази до негативног аспекта трансцендентне збиље, а то је да је она бесконачна и да се никад не даје човековом опажању, да није схватљива у природи, па се, дакле, никада не може ни изразити. Арабеска не изражава Бога, она изражава разумно и лепо, неизрецивост Бога.

Зато није случајно што се муслимани окружују уметничким предметима који сви имају исту тему: „Нема бога осим Бога”, било дискурзивно кроз калиграфију, било естетски (то јест у значењу) кроз арабеску. Њихове куће, фасаде, обриси зграда на хоризонту, тлоцрти, декорација ентеријера и екстеријера, све недвосмислено говори да ништа у природи није бог, чак ни медијум до бога. Тамо где су рађени с исламском лепотом, с арабескама које стварају кретање ка бесконачности, њихова изражајност је и већа, све је речитије. Оно што муслимани воле да слушају, једнако тако,

била то инструментална или вокална музика, учење *Курана* или рецитоване поезије, утеловљује исте принципе и изражава исто схватање о трансцендентном Богу. Калиграфија, највиша исламска уметност, удвостручује тај ефекат додајући чулном изразу бесконачности и неизрецивости трансцендентне збиље, коју дају валовити обрасци линија и декорација арабески, директни дискурзивни исказ о Богу, Његовој вољи и делима, те човековом месту у божанском поретку створеног света.

Зато су џамије, највиши јавни израз ислама, ненатрпане зграде, чији зидови немају масивност, тежину, нису мрачни, нити затварају простор. Уместо заграђености, џамијски зидови дају ваздушасте осећај прозачног екрана с плутајућим обрасцима који џамију односе у бескрајни простор. Ћилими који прекривају под, капители стубова, декорисане плоче којима су прекривене површине, било да су дрвене, зидане, гипсане или клесане у мермеру, зидине утврђења – све једногласно изражава исту тему бескраја и трансцендентности. Напокон, траке, табле и розете с арапском калиграфијом, које приказују ајете из *Курана*, као и учење *Курана* које одјекује између џамијских зидова, понављају исту ту тему, јасно и гласно.

Трансцендентност, или коначна збиља, а то је Алах, додирује сваки аспект живота муслимана, прожима сваки производ њихове културе, уздиже се у сваком куту њихове свести. И муслимани и модерни западни хришћани имају величанствене опсесије: хришћани су опседнути богочовеком (обоготвореним човеком), а муслимани Једноћом Бога.

ПОГЛАВЉЕ 21

Исламска историја

Ислам је рођен у Арабији. У неком смислу и морао се тамо родити. Као кристализација древне месопотамске (семитске) религије и мудрости, могао се изнова родити само у Арабији из два разлога. Прво, Арабија је била једини кутак древног света у којем је то наслеђе имало континуитет а да није потпало под утицај египатске, грчке или зороастранске културе. Сваки утицај те врсте који је доспео до Арабије био је незнатан, на периферији – у Петри и Палмири на северу, у Јемену на југу. На средишњи њен део није било утицаја.

Друго, шта год да је од месопотамског наслеђа преостало у Арабији, потпомогли су га, подупрли и очували не толико религијски обичаји преисламских Арапа колико њихов језик и поезија. Овде се њихова свест о трансценденцији огледа несвесно. Њихов је језик сâм по себи арабеска – у лексици, синтакси, граматички и књижевној естетици. Њихова поезија и пре ислама била је *нон плус ултра* кад је реч о симетрији, репетицији, непостојању развоја и импулсу. Ништа се није боље уклапало у исламску поруку од арапског књижевног медија. То да они савршено кореспондирају

неминован је закључак сваког имало проницљивијег студента. Нигде другде свест се није тако огледала у језику. Када се ислам појавио, изградио је своје доказе на књижевно узвишеном карактеру објаве – медију који су Арапи (и само Арапи) могли одмах и савршено ценити. Они су знали шта јесте а шта није чудесно или узвишено у том медију. Чак су и непријатељи ислама међу Меканцима одмах препознали *чудесност* у ономе што је Мухамед преносио као објаву. Само су их њихови интереси и шок одвратили, али само накратко, да је признају као божанску.

Пре Мухамедове смрти цела Арабија признала је ту нову кристализацију своје најдубље, чак подсвесне, мудрости. У исламу је видела оно што је ислам прогласио да јесте, а то је суштина све древне семитске историје, свих претходних објава и пророчанстава; то је темат трансценденције, збиље коју је арапска свест препознала као једину, коначну и истински трансцендентну. Арабија је стајала спремна и ислам јој је открио њен идентитет и судбину носиоца поруке о божанској трансценденцији у свету.

„Арапскост” или ова свест о трансценденцији, која се огледа у арапском језику и поезији, већ је и пре ислама, у неком степену, била продрла у Плодни полумесец, његов северни појас према Азији и Африци. Заправо, Плодни полумесец у том смислу био је арабизован сталним миграцијама које потичу још од Акадског царства око 3000. г. п. н. е. или одраније. Каснији утицаји Филистејаца и „људи с планина”, Хетита, Египћана, Грка и Персијанаца, који су освајали ово подручје, помогли су да се та свест помете и прекрије, али не и да се искорени или коренито измени. Арапска трансценденталистичка свест одупрла се нападима египтизације, персијанизације и хеленизације. То је био херојски отпор у свему што је до нас дошло из преисламског Плодног месеца, било да је реч о језику, уметничким делима,

законодавству или књижевности. На тој свести о трансцендентности остали су ожиљци, било хришћански, јеврејски или зороастрански, али је она била неустрашива.

Арапима ислам није дат пре но што су они решили конфузије и разводњености етноцентричног рабинског јудаизма, тринитарног иманентистичког хришћанства или неегалитарног и дуалистичког натурализма манихејског зороастранства. Они су спремно признали ислам као свој, не као нешто туђинско, већ као нешто што су већ мислили и осећали, али га некако нису били кадри јасно исказати као што је то учинио *Куран*.

За време једне генерације исламу је приступило толико следбеника да је обухватао већину народа умереног појаса, од Атлантика до Индије. После тога, дошло је до застоја у освајањима и милиони су започели задатак преображаја тог новог схватања божанске трансцендентности у видљиву цивилизацију. У наредна четири века исламска култура и цивилизација цветале су у свим овим земљама. Свака етничка целина допринела им је и дала најбоље од себе, али по трансформативним принципима ислама. Постојала је јасна разноликост али глобално јединство било је несумњиво.

Прво што се развијало биле су језичке науке и књижевност, медиј објаве. Свест одређена исламом сада је тражила знање о томе како арапски језик и писмо служе као преносник трансценденције. То је било неопходно и за разумевање *Курана*, божије речи, људима који нису овладали арапским језиком, као и народима пустиње. Граматику, лексику, етимолошке речнике, синтаксичке анализе свих врста, књижевну критику и анализе *Курана*, сваке песме, народне изреке или ораторског дела које се преносило памћењем, писале су хиљаде њих, често први пут у историји људске културе и науке.

Религијска визија ислама сва је у објави, у *Курану*. Зато ислам нема религијску историју, то јест историју његовог

стварања као религије. Таква „историја” ограничена је на Веровесникову биографију, последње двадесет две године његовог живота, време кад је преносио објаву. С оваквим схватањем ислама, муслимани су се почели бавити његовом имплементацијом и конкретизацијом, превођењем нормативних исламских принципа у прописе и регуле за људско понашање, развијањем и успостављањем одрживе методологије за такво преношење. На овим пољима израстао је исламски геније. У овим подручјима личног права, процедура, облигационих односа, међународних односа, кривичног и казненог права, шеријат или исламски закон до данас није стекао премца, а његови темељи правног мишљења ненадмашни су.

Жудећи да открију божију вољу у природи, муслимани су брзо проучавали и усвајали наслеђе антике и отишли и даље од њега. Ел Бируни је измерио обим Земље скоро у центиметар, једнако данашњим прецизним мерењима; Ибн Синин *Канон медицине* и ер Разијев *Ад Алмансорем (Китаб ел Менсури)*, те *О великим и малим богињама* били су стандардни уџбеници медицине све до 18. века; Ибн Бејтарова фармакопеја *Симплиција* штампана је на великим европским језицима све до 1866. године. Арапске цифре унапредиле су аритметику, а *ел џебр* (алгебра) формализацију математике ка новим подручјима и новим достигнућима.

Посвуда се учио *Куран* на изворном арапском. Посвуда су његови ајети украшавали сваку собу и сваку кућу, убацивали се у сваки разговор и сваку расправу. Свуда су џамије, медресе (школе) и друге јавне зграде подизане с арабескама у новим облицима, у мермеру, гипсу, цигли или сликама. Свуда је „слушна арабеска” мујезиновог езана с минарета позивала вернике на обредну молитву обележавајући дане милионима. Током месеца рамазана (у време поста) цео ритам живота мењао се и пратио обичаје поста. Када дође

Бајрам (било рамазански, било курбански), само највећи простор градских четврти могао је примити мноштво које би се сјатило, одевено у најбољу, нову одећу, да би клањало скупа, молило се једном, трансцендентном Богу, прелепим ајетима *Курана* на арапском језику.

Под утицајем ислама изникли су градови који ће поста-ти модели урбаног планирања, функционалности, чистоће и целовитости. Поникли су универзитети и школе, изграђене јавне библиотеке, јавна купатила, простори за забаву и вртови, проведена текућа вода и систем наводњавања, с којима се и наши модерни градови једва могу поредити, а можда уопште и не могу. А све се то догађало у 9. и 10. веку, када се европски градови, наследници класичне антике, нису могли похвалити поплочаним улицама, нити су ноћу имали друге расвете сем месечине.

У 11. веку муслиманска духовност доживљава заокрет. Подстакнути претераним заносом, љубављу према Богу израженој у арапској поезији чувене мистичке песникиње Рабије ел Адевије, конвертити из гностичког хришћанства и јудаизма, из упанишадског хиндуистичког мистицизма и будизма, почињу и ислам тумачити у мистичким појмовима, преневши његов нагласак с оног где божанска воља стварно треба да се конкретизује на духовно као такво. Мост који је повезивао ислам с историјом, местом и временом, због којег су муслимани стајали чврсто на тлу, пољуљао се. Психичке и интроспективне анализе дошле су на место правних и правничких студија. Алхемија, астрологија и нумерологија полако су потиснуле хемију, астрономију и математику. Чак је и друштвено здравље исламске породице запостављено, и породица се повукла пред мистичким братствима. Ангажман у друштвеним и државним пословима, у којем се тако јасно очитовала муслиманска свест о човеку као намеснику божијем на Земљи, полако се напушта

за рачун индивидуалистичког и персоналистичког контемплативног смираја и мистичког искуства. Држава се препушта ономе ко је хоће, халифе постају марионете моћних, али фракцијама склоних војних заповедника. Када је протутњао торнадо монголских (татарских) освајања Џингис-кана, муслимани су попадали као зреле шљиве. Један за другим, градови драгуљи муслиманског царства попаљени су, а њихови становници побијени или осиромашени.

Пожар се ширио на све стране, ка Кини, Индији, Русији и југозападној Азији. Зауостављен је код Ајн Џалута у Палестини, где је Ибн Тејмија, први велики муслимански реформатор, с египатском војском зауставио монголско напредовање. Узалуд је он раније покушавао да упозори муслимане на опасност. Моћни мистици увек би га поразили и заједно с властима прогонили. Упркос свом војном успеху код Ајн Џалута, Ибн Тејмија је опет пао у немилост због сплетки суфија и умро у затвору у Дамаску.

Ибн Тејмијино дело и његова смрт, међутим, нису били узалудни. Написао је књига за целу библиотеку, преко 300 дела, у којима је дијагностиковао муслиманске бољке у свим животним подручјима. По његовом мишљењу, главни зликовац је, наравно, био мистицизам, који је успео да одврати муслимане од историје, од света, од логике и здравог разума, и да их одвуче у интроспективну медитацију. Суфизам је отупео њихову објективност, одвукао их од друштва, од послова, чак и од породице. Уместо да трага за божијом вољом као законом, суфизам учи муслимане да иду за немогућим сном о сједињењу с Богом у гнози или „мистичком искуству“.

На Ибн Тејмијине речи нису се обазирали. Али, ипак се десило чудо. Татарске хорде које су доносиле холокауст биле су следбеници шаманизма. За генерацију или две, сви су конвертирали у ислам. Освајачи су се масовно насељавали

у Малој Азији и, само генерацију после тога, били су спремни за нове походе, овога пута под заставом ислама. Још увек ватрени и с истим ратничким духом с којим су дошли из средње Азије, нови конвертити организовали су се под вођством Османове династије (отуд име Османлије) продирући све даље у правцу Европе. Византијско и Руско царство нестајали су пред њиховим налетима. Држали су Беч под опсадом и напредовали у Европи све до последње четвртине 17. века. Црно и Каспијско море постали су муслиманске воде. Између Беча и Цариграда (преименованог у Исламбул, касније искварено у Истанбул) посејали су семе многобројних муслиманских заједница, многих муслиманских градова и изградили нови стил у исламској архитектури на византијским темељима.

Тек ће се у 18. веку то њихово царство, Османско царство, почети распадати изнутра, из истих разлога који су проузроковали пад ранијег Абасијског царства. И у 18. веку оживеће Ибн Тејмијине идеје, и опет, мистериозно, у самом срцу Арабије, коју још нису били дотакли ни османско пропадање, ни успон Запада. Реформски покрет предводио је Мухамед ибн Абдул Вехаб. Овом покрету суфизам је био ноћна мора и против њега се жестоко борио. Позитивна страна јесте што се покрет називао „селефијским“, то јест традиционалним. Није имао другог циља осим поновног успостављања првобитних схватања предака, пре него што је на њих утицао мистицизам. Истовремено, или нешто касније, слични покрети јавили су се широм муслиманског света. А онда је кренуо западни колонијализам и муслимански свет је поново пао под страну власт, немилосрдно раскомадан и искоришћаван, у неким деловима насељен страним колонизаторима, а његово становништво расељавало се или систематски уништавало.

Данас је колонијализам на свом крају, али његови трагови, нити његов утицај – нису. Међутим, муслимански народи у свету убрзано се развијају да би ухватили корак с остатком света у економској и војној снази, као и у политичкој свести, јединству и сарадњи. За њих ислам остаје најјача идеологија за коју знају, нешто што их опет може покретати, а с њима покретати и свет, само ако за њега отворе свој ум и своја срца.

Ел Фаруки је био зачетник и активни учесник дијалога ислама с другим религијама на Западу. Као грађанин, становник Запада, ел Фаруки је био активан у покрету међурелигијског дијалога који је зачет 1960-их на Западу, након чега су уследиле иницијативе Светског већа цркава и Други ватикански сабор. Можемо приметити да управо ова књига има тај дијалошки аспект ел Фарукијевог интелектуалног ангажмана, будући да он у њој представља значење и поруку ислама широј светској заједници. У том свом подухвату, он муслиманску епистемологију прилагођава новим временима.

Ел Фаруки је поставио темеље једне нове интерпретације и анализе суштине исламског религијског принципа тевхида и његовог значаја за различите димензије људског живота, мишљења и праксе. Заправо, његов многострани академски допринос подигао је исламске науке на виши интелектуални ниво и тај значај и данас опстаје.

Исмаил Раџи ел Фаруки (1921–1986) познати је палестинско-амерички исламски мислилац и компаративист религија. Предавао је на Централном институту за проучавање ислама у Карачију, на Универзитету *Мекгил*, на универзитетима у Чикагу и Сиракузи те на Универзитету *Темпл*. Један је од оснивача Међународног института за исламску мисао (ИИТ). Написао је, приредио или превео двадесет и пет књига и објавио више од стотину радова. Најзначајнија дела су му: *Tawhid: Its Implications for Thought and Life* (издање на босанском: *Тевхид: импликације на мишљење и живот*, Ел-Калем и Центар за напредне студије, 2011), *Islam and Other Faiths* (издање на босанском: *Ислам и друге вјере*, Центар за напредне студије, 2017), *The Cultural Atlas of Islam* (у коауторству са супругом Ламијом ел Фаруки) и *Christian Ethics: A Systematic and Historical Analysis of Its Dominant Ideas*.